

„EBBŐL A NAGY JELENTŐSÉGŰ MOZGALOMBÓL MI MOST VESSZÜK KI A RÉSZÜNKET”

Az egyesületi élet megújításának kísérlete az 1930-as
években és a német kisebbség a pécsi egyházmegyében

“FROM THIS GREAT MOVEMENT WE NOW TAKE OUR SHARE”
The Attempts to Renew Associational Life in the 1930s and the German
Minority in the Diocese of Pécs

Gebhardt Edit
Pécsi Tudományegyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A két világháború között állam és egyház összefonódásának politikai konstellációjában a vallásos társulatok első pillantásra „reneszánszukat” éltek. A pécsi egyházmegyére a német hívek magas számaránya és egyleti életük sajátos, gazdaságcentrikus magatartásuk kereteit is adó beágyazottsága okán ez különösen érvényes volt. Az 1930-as évekre a gazdasági világválság és Bleyer Jakabnak a fiatal német generáció dinamizálására irányuló törekvése együttesen olyan helyzetet teremtettek, amelyben sikerült a németiséget mozgósítani és a politizálódás útjára léptetni, megbontva a hagyományos vallási társulati életük addigi kereteit is. A katolikus egyház társadalmi, politikai és szociális gondolkodásban ezekben az években felerősödő, a változásokra reagáló törekvések hatékonyan bizonyulhattak a német mozgalomhoz való viszony újrafogalmazására.

A tanulmány a forrásokat analizálva azt vizsgálja, hogy ezek a hatások hogyan jelentek meg a pécsi egyházmegye német falvainak társulati életében, azok miként váltak etnikai mobilizációs erővé, az egyház modernizációs törekvései, mint az *Actio Catholica* a német hívekhez fűződő kapcsolat újradefiniálását miként befolyásolták.

ABSTRACT

Within the political constellation of the interwar period, characterized by the interweaving of state and Church, religious associations at first glance experienced a “renaissance.” This was particularly true in the Diocese of Pécs due to the high proportion of German-speaking parishioners and their deeply rooted associational life, which also provided the framework for their distinctive, economically oriented patterns of behavior. By the 1930s, the combined impact of the Great Depression and the efforts of Jakob Bleyer to energize the younger German generation created a situation in which it became possible to mobilize the German population and set it on a path toward politicization, thereby disrupting the traditional framework of their religious associational life. In these years, the Catholic Church’s increasingly pronounced efforts in societal, political, and social-welfare thought—responding to ongoing changes—proved effective in redefining its relationship to the German movement.

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2026.1.4

Copyright © 2026 Gebhardt Edit (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Through an analysis of the sources, the study examines how these influences were reflected in the associational life of the German villages in the Diocese of Pécs, how these associations came to function as agents of ethnic mobilization, and how the Church's modernization efforts – most notably Catholic Action – shaped the redefinition of its relationship with German Catholic communities.

Kulcsszavak: vallási társulati élet, pécsi püspökség, német kisebbség, állam-egyház viszony, Actio Catholica

Keywords: religious associational life, Diocese of Pécs, German minority, state-church intertwining, Actio Catholica

Virág Ferenc pécsi püspök 1932 januárjában megjelent körlevelében „*Ebből a nagy jelentőségű mozgalomból mi most vesszük ki a részünket*” megjegyzéssel hirdette ki a püspöki kar 1931. október 14-én tartott értekezletének az *Actio Catholica* (AC) megalakításáról szóló döntését.¹ XI. Pius pápa (1922–1939) 1922-ben az *Ubi arnaco Dei consilio* kezdetű enciklikájában szorgalmazta a szervezetek létrehozását a világi hívek bizonyos fokú bevonását fogalmazva meg célként az apostolkodásba, mely elgondolás mögött az egyház érdekeinek védelmére fókuszáló társadalmi aktivitás szándéka rejlett.² 1931 májusában a *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikájának a megjelenése a hosszú ideje elodázott kérdést a gazdasági világválság okozta problémákkal hozta felszínre és adott lendületet a szervezet létrejöttének. A stratégiájában a pártpolitikát elutasító és az egyház keretein belül működő formáció alkalmasnak tűnt a hívek közvetlenebb elérésére, a politikailag mobilizálódó német hívek direktebb megszólítására is.

¹ Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: PEL) I.1.f.1. (Körlevelek és sematizmusok) Litterae circulares (a továbbiakban: LC) 91/1932.; A magyar püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944. I–II. Szerk. Beke Margit, München-Bp. 1992. I. 400–403.

² *Spannenberger Norbert – Vónó József: Felekezeti béke és társadalomszervezés* (Társadalomszervezési kísérletek és a katolikus egyház a Gömbös-érában). In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Szerk. Horváth István – Kikindai András. (Egyháztörténeti tanulmányok II.) Bp.- Pécs, 2007. 136. Magyarországon az egyházi vezetés politikai rendszerhez való kötődései, a szociális jelszavak használatának 1919-ben szerzett negatív tapasztalatai és az egyházi vagyon védelmi reakciói nem kedveztek egy önálló vallási szervezet létrejöttének, ezért a megalakulás hosszú ideig váratott magára. *Petrás Éva: A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé.* In: Nyitott/zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949. Szerk. Feitl István. Bp. 2013. 83.

Kontinuitás és megújulás tengelyén

„Brav sein” Erkölcsei program és csoportidentitás

A hosszú ideje elodázott kérdés a német vallásos egyleti kultúra csoportidentitást érintő összetevői mentén sajátos módon futott végig.

A *Brav sein* [Légy jó] Németbólyban a Mária-lányokat összefogó Csodásérem Társulat 1938-ban rendezett háromnapos lelkigyakorlatának mottója volt, az egyes betűk jelentésértalma szerint Beten, Rein, Arbeiten, Volksam [imádság, tisztaság, munka, engedelmesség] kulcsfogalmaival, tartalmában nem csupán erkölcsi életvezetési program, hanem a német közösség önmeghatározási stratégiája is. Az egyesület az irgalmasrendi nővérek által 1882-ben megalapított Szeplőtelen Szűz Mária Gyermekének Társulatából „nőtte ki” magát, az óvodás- és az elemi iskoláskorú lányokat fogva össze.³ Az 1920-as évektől a nővérek valamennyi lánykorosztályt megszervezték. Az óvodások, az 1. és 2. osztályosok a Prágai Kisdéd Jézus, a 3. osztályosok az Őrangyal, a 4–6. osztályosok az Eucharisztikus Társaság, a 14–15 éves lányok férjhezmenetelükig a Szeplőtelen Szűz Mária Gyermekének Társulata tagjai voltak. Az 1924-es új alapszabályzat szerint a Csodásérem társulat három korcsoportot fogott össze. Az 1. az elemi iskolások 3–6. osztályosok csoportját, a 2. a polgári iskolásokat és a még hajadon lányokat, a 3. a férjzett, volt Mária-lányok és az idősebb asszonyok csoportja volt – 88 elemi iskolás, 33 polgári iskolás lány, 67 iskoláját végzett fiatal lány és 280 asszony – összesen 480 taggal. Az egyesületbe való felvételkor a nővérek három napos lelkigyakorlatot szerveztek, mely német nyelven zajlott, külön az édesanyáknak és a lányoknak, az apáknak és a fiúknak is. A lelkigyakorlatot a közös ünnepi szentmisén követte a fogadalomtétel.⁴ A Mária-lányok a település fogadalmi ünnepein – Szent Flórián, Szentháromság, Nepomuki Szent János, Szent József ünnepén – valamint Úrnapiján tartott körmeneteken külön zászlók alatt vonultak. A hétköznapiakban segítették a szegényeket, a betegeket, az árvákat és az özvegyeket. Emellett illemtant, háztartási ismereteket tanultak, kötöttek, varrtak. Karácsonyra ajándécsomagokat készítettek a rászorulóknak, jótékony céllal rendszeresen adtak elő színdarabokat. Schneider Teréz (1925–2016) visszaemlékezése szerint, aki maga is tagja volt óvodás kora óta a Mária-társulatoknak, az egyletekben németül beszéltek és a színdarabokat is mindig németül adták elő, de megjegyezte azt is, hogy a nővérek óvodájában és iskolájában ekkor már magyarul is tanultak, a hazaszeretet pedig különös súlyt kapott az órákon. Teréz szeretett a társulatok tagja

³ PEL I. 1.f.2. Sematizmus, 1940.; *Imre Mária*: A vallásos népelet emlékei és hagyományai. In: Bóly1093–1993. Szerk. Rózsás József. Bóly 1993. 269.; *Lantosné Imre Mária*: A katolikus németiség népi hitélete a pécsi egyházmegyében. Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 1–2. (1991)182.

⁴ *Imre M.*: A vallásos népelet i.m. 269–271.; *Lantosné Imre M.*: A katolikus németiség i.m.183.

lenni. Itt voltak a barátnői, a közösen eltöltött idők, a bálók, a színdarabokra, az ünnepekre a készülődések, az azokon való részvételek, a nővérektől tanult illetően, a közös foglalkozások, mind meghatározó élményei voltak későbbi életének. Nővére, Emma itt tanult meg olyan jól varrni, hogy a későbbiekben saját varróműhelyt is nyitott.⁵ A lányok, akik férjhez mentek, egy lourdes-i Mária-szobrot kaptak a társulattól ajándékba, amit a Schublott-on őriztek. Így honosodott meg ezekben az években Bólyban az a hagyomány, hogy májusban és októberben a Mária-litániák hónapjában a Schublott-ot feldíszítve Mária-oltárt készítettek, ahol esténként a család együtt németül imádkozott.⁶ Az egyesület fogadalmi ünnepségein rendszeresen részt vett a családanyákat és asszonyokat tömörítő Rózsafüzér Társulat is, mely 1896 óta volt aktív a településen. A közös imádság lelki védőháló funkciója mellett a zárda növendékeivel együttműködve az 1920-as évektől karitatív feladatokat is vállaltak, jótékonyági esteket szervezve a szegénysorsú gyerekek számára.⁷ A Mária-egyletek így nem csak átfogták a közösség nőtagjainak valamennyi korcsoportját, de a közösség vallási identitását, a német egyesületi nyelvhasználattal a vallást differenciáló szerepében is erősítették.

Különösen, hogy a lelkigyakorlatok alkalmával, így 1938-ban is a férfiakat és fiaikat is bekapcsolta a Csodásérem Társulat is az eseménybe.⁸ A németbólyi férfi társulatok a női egyesületekhez hasonló szervezethez mutattak. A 6–16 éves fiúkat a 20-as évek új típusú egyesületeként a Szívgyárda fogta össze 120 taggal.⁹ Az 1926-ban megalakuló társulatot¹⁰ a Mária egyesületek tevékenységi tükreiként a valláserkölcsei nevelés mellett a hétköznapi valóságára, a kötelességek teljesítésére, a házas éretnyök gyakorlására és a hazafias nevelésre helyezte a hangsúlyt.¹¹ 15–16 éves

⁵ Kovács Józsefné, szül. Schneider Teréz (1925–2016) szóbeli közlése, 2011. március 17. Fennmaradt iskolai füzetéből a tananyagban a hazaszeretet hangsúlya jól tükröződik. A hagyatékot Kovács Katalin bocsátotta rendelkezésemre. 2024. november 1.

⁶ *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 272.; Kovács Józsefné, szül. Schneider Teréz szóbeli közlése, 2015. március 17.

⁷ *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 272.

⁸ *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 271.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ A Szívgyárdát a szegedi ferences hitoktató, Sinkovics Frigyes alapította, majd Bíró Ferenc kezdeményezésére a jezsuiták terjesztették. A szervezet új szellemiségét Bíró Ferenc jezsuita atya kezdeményezésére 1920-ban megalakuló Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró Szívgyárda a Jézus Szíve Szövetség tagozataként a 6–14 éves korosztályt fogta össze a valláserkölcsei és a hazafias nevelés elmélyítésének céljával. A hazafias nevelés külső megjelenési formájaként a tagok nemzeti színű gárdista egyenruhát viseltek, fehér ing piros nyakkendővel és zöld övvel. *Frauhammer Krisztina*: A Szívgyárda kiadványai a gyermeknevelés szol-

koruktól még a századfordulón a Streicher József plébános által alakított Katolikus Legényegylet és a Katolikus Ifjúsági Legényegylet szervezte az iparos és földműves ifjakat. Az iparos egyesület vasárnap, hétfő, csütörtök és szombat estéknél hitbuzgalmi, matematika, történelem, üzleti levelezés, iparműtan és illetlen témákban kínált előadásokat. A szabadidős programok között táncanfolyamok, színelőadások, bálók, sakk-biliárd- és olvasókori rendezvények szerepeltek. A társulat könyvtára 1935-ben közel 200 kötetet számlált. A megrendelt lapok között egyaránt voltak német és magyar nyelvű újságok. A társulat belső nyelvhasználata is a német és a magyar volt, ami az iparosok kapcsolati hálóiban a két nyelv használatának szükségét tükrözte.¹² Az 1930-as években rendszeressé váltak a pécsi, kőszegi, kalocsai, székesfehérvári testvéregyletek tagságaival való találkozósaik, mely összejövetelek kiváló lehetőségei voltak a tapasztalatcseréknek. A testvér vándorlegényeket az egyesületek rendszeres ellátással segítették. Németboly utolsó pacskerkészítője, Reisz János, aki a mesterséget még az 1830-ban született dédapjától Reisz Ferentől tanulta, egy 1996-ban vele készített interjú alkalmával mesélt arról, hogy maga is tagja volt 1934-től a Legényegyletnek, ahol a praktikus vállalkozási ismeretek elsajátítása mellett nagy segítség volt számára, hogy a vándorévek alatt a testvéregyletektől napi étkezést és szállást kapott.¹³

Századfordulós alapításként a földműves fiatalokat tömörítő, Katolikus Ifjúsági Legényegylet hasonló elvek alapján szerveződött. A társulat alapszabálya szerint: *„Az egyesület célja a földműves ifjúságnak vallás-erkölcsös és hazafias szellemben való kiképzése; közhasznú, főleg a földművelésbe vágó ismeretek terjesztése és tisztességes szórakozás szerzése.”*¹⁴ Az egyesület két világháború közötti életében Galambos-Göller Ferencnek a társulat fennállásának 50. évfordulója alkalmából 1940-ben, még teológus hallgató korában írt összefoglalója enged betekintést. A füzetet *„Népünkkel veleszületik a vallásosság.”* lélektükör leírással kezdte,¹⁵ majd azzal folytatta, hogy ezen a téren Bok József plébános teljesen új elgondolással lépett elő, amikor bevezette a rendszeres vallásoktatási órát az egyesületi estéken, azzal, hogy a mindennapi munka, a rengeteg küzdelem és fáradság az üdvösség kapuja legyen az ifjak lelkében. További újítása a húsvét előtti háromnapos lelkigyakorlat bevezetése volt, hogy a mezői munka mindennapos nehézségeiből, a modern

galatában. In: Lelkiségek, lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában. Szerk. Barna Gábor – Podevák Kinga. Szeged 2014. 137–142.

¹² *Imre M.*: A vallásos népelet i.m. 274.; *Lantosné Imre M.*: A katolikus németiség i.m. 185.

¹³ *Herger Andrásné*: Tutyikészítés. Kézirat, 1996.

¹⁴ *Galambos-Göller Ferenc*: A Németbolyi Róm. Kat. Ifjúsági Egyesület 50 éve, 1890–1940. Németbolyi 1940. 4.; Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BaVL) IV. 434.a. doboz 10. A német bolyi katól. Ifjúsági egyesület alapszabályai 1890. október 16.

¹⁵ Uo. 15.

kor hajszájából kiemelve a fiatalokat. A plébános vezette elmélkedés mellett szentgyónás és közös szentáldozás szerepelt a programban.¹⁶ Emellett szorgalmazta a tagság országos katolikus megnyilatkozásokon való részvételét. 1925-ben így négyen utaztak vezetésével a szentévi római zarándoklatra, 1927-ben pedig 27-en Máriazellbe.¹⁷ A vallási öntudat erősítésének célján túl a működés gerincét azok az esti előadássorozatok képezték, melyek a modern mezőgazdasági és kereskedelmi ismeretek közvetítésére koncentráltak. Bok plébános, Fényi Sándor káplán, Szende Béla, Gatti Antal, Hámor András tanítók, Hirmann Márton főjegyző a rendezvények állandó előadói voltak. A külsős előadók közül Sziebert Károly földbirtokos és Schneider József körorvos voltak gyakori vendégei az egyleti beszélgetéseknek.¹⁸ Emellett intenzív kapcsolatot ápoltak a Mohácson 1931-ben megalakult téli gazdasági iskolával, rendszeresen részt vettek a vándorgyűlések szabadelőadásain – 1931 és 1936-ban Németbólyon, 1932-ben Dunaszekcsőn, 1934-ben Lánycsókön, 1937-ben Nagynyáradon, 1939-ben Szajkon és Véménden – melyek ugyancsak kiváló alkalmak voltak a tapasztalatcseréknek.¹⁹ Az eredményekről szólva Galambos-Göller kiemelte, hogy különösen az állattenyésztés során voltak a tagok sikeresek: *„Majdnem minden házban találunk bekeretezett díszoklevelet, mely hirdeti, hogy gazdáink az állandó oktatás, napilapok és szaklapok olvasása nyomán a modern követelményeknek megfelelően rendezik be gazdaságukat.”*²⁰ Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy a meggyőzés nem volt egyszerű feladat: *„A mi polgáraink nehezen akarnak engedni abból a gazdálkodási rendszerből, ami őseiktől maradt rájuk. Így majdnem hiábavaló lett volna az a sok előadás, útmutatás, amiben [...] részesültek.”*²¹ A valláserkölcsi és a szakmai munka mellett a társulat gondot fordított a szabadidő tartalmas eltöltésére is, ahogy írta: *„Aki az egyleti helyiségbe lép, ott víg életet talál.”*²² Voltak itt dominó és sakasztalok, asztali tekék és egy 1912-ben vásárolt biliárdasztal. A gesztenyefákkal beültetett udvaron, ahol szüreti- és aratási ünnepeket is tartottak, tekepályáját állítottak fel. A nyár egyik szenzációja az egyleti tekemérkőzés volt, egy élő bárány főnyereményével.²³ A bálteremben az egyleti táncmulatságok mellett némi bérleti díj ellenében lakodalmakat is tartottak. Karácsonykor az egyleti karácsonyfa-ünnepély helyszíne volt a terem. Március 15-e hazafias ünnepét minden második évben ugyancsak a teremben tartotta a társulat: *„Alkalom nyílt itt arra, hogy német népünk kifejezze ragaszkodását a magyar haza iránt: német nyelvéhez hűségesen ragaszkodik,*

¹⁶ Uo. 15.

¹⁷ Uo. 16.

¹⁸ Uo. 16.

¹⁹ Uo. 17.

²⁰ Uo. 19.

²¹ Uo. 17.

²² Uo. 4.

²³ Uo. 4.

*de éppen záloga a magyar hűségnek.*²⁴ – jegyezte meg Galambos-Göller a továbbiakban. Reflexiója az állam irányába a politikai lojalitás és a kulturális önazonosság védelmének hangsúlya, részben a német mozgalom ekkorra már meghaladott, kompromisszumokat kereső programjának visszatükröződése. Másrészt az egy retorikai stratégia, amivel kifelé önmagát igazolta, és azzal legitimálta a német vallási nyelvhasználatot. Kettős névválasztása meggyőződését is tükrözte, amit az egylet színdarab rendezői munkájában való aktív részvételével a gyakorlatban is fejezésre juttatott. 1937-ben így ő vitte színre a *Das Opfer des Reichsheimnisses* [A gyónási titok áldozata] című drámát.²⁵ Gazdaságtechnikailag az egylet a rendes és a pártoló tagok éves tagdíjaiból, a társulati borkimérés bevételeiből, terembérleti díjakból és adományokból befolyt összegek mellett 1936-ban Bok plébános kezdeményezésére részvényt is jegyzett.²⁶ Ez utóbbi lépése több szempontból is figyelemre méltó, az a tradicionális irányítási elemeken túllépve egyszerre volt a modern szociális szemlélet irányába nyitottságának, proaktív kezdeményező személyiségének a jele, nem idegenkedve a „világi” formáktól sem közössége javának érdekében. A társulat tevékenységében így a csoportkohézió, nem csak a belső, de a település határait is átlépő szolidaritás példája, a csoportidentitás lényegi indikátora is volt egyben.²⁷ A valódi kibontakozás azonban itt a határára is érkezett. A sematizmusokban adatok hiányában ugyan erre nincs utalás, csupán a Rózsafüzér Társulat létszámának csökkenése ragadható meg, amely az 1914-ben rögzített 600-ról 1940-re 346-ra esett vissza.²⁸ Ez a visszaesés sem jelentett azonban még önmagában hanyatlást, hiszen a korcsoportos működésre való áttéréssel a társulati létszámok szükségszerűen „átrendeződtek.”

Az 1938-as lelkigyakorlat erkölcsi programja és csoportidentitást erősítő szándéka sem feltétlen utalás erre. A felszín alatt azonban a közösség stabilitásában 1932-től ténylegesen is a bomlás jelei mutatkoztak. Bok plébános 1932 és 1938 közötti feljegyzéseiből ez jól ki is tűnik: *„1932. A község tagjai közül igen sokan igénybe veszik az inségakciót. [...] 1933. A népnevelés igen behatóan folyik. A legény és ifjúsági egyletben 60-60 előadás volt. A legtöbb előadást a helybeli plébános tartotta, aki a vármegye népnevelési bizottság felkérésére több községben is megjelent és előadást tartott. [...] 1935. Midőn a következő történeseket írom összeszorul a szívem. Igen a templom*

²⁴ Uo. 5.

²⁵ Uo. 22. A darabok rendezésének feladata a társulat megalakulása utáni években a plébános-elnökökre hárult, amit a két világháború között az egykori tagok vették át.

²⁶ Uo. 23.

²⁷ *Hominisova Mária*: Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi német családokban. Bp. 2008. 35.; *Vitári Zsolt*: Generációs szocializáció és/vagy etnikai mobilizáció. A Magyarországi fiatalok a Volksbundban és a Német Ifjúság előkészítése. Pécs 2020. 148.

²⁸ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914. 1940.

*telve van vásár- és ünnepnapon hívőkkel. Szentségekhöz is járulnak nagy buzgósággal. Mégis baj van, nagy baj van. [...] 1936. Rend van egyleteinkben, de az az érzésem, hogy a levente intézmény gyermekeinknek hátrányára van. [...] A leventék lelkileg eldurvulnak, aggasztó jövőjük. [...] A hitközségi képviselőtestület külön konferencia keretében a magyar tanítási nyelvet határozta el. [...] 1937. Ó mennyi keserűség, megaláztatás volt osztályrészem, mert magyar vagyok és szeretem magyar hazámat. [...] 1938. A nemzetiségi kérdés mindig nagyobb és nagyobb hullámokat ver.*²⁹ Bok megjegyzései több rétegben értelmezhetők. Az inségakció, a karitatív lelkipásztori megoldás, az állami hivatalokkal való együttműködve népnevelési előadások a gazdasági válság hatásának még sikeresnek vélt ellensúlyai. „*A templom telve van [...] Mégis baj van [...]*” tapasztalata azonban már a közösség identitásbeli elbizonytalanodásának a jele. A leventeintézmény kritikája a katolikus pasztoráció és az állami nevelés közötti értékkonfliktus megnyilvánulása. Erre rakódik rá a magyar tanítási nyelv bevezetésének problémája, a plébános személyes identitáskrizisével, ami „*[a] nemzetiségi kérdés mindig nagyobb és nagyobb hullámokat ver*” megjegyzésével együtt az addig homogén közösség egységének megbomlását tükrözte. Basch Ferencék sikeres mozgósítása a plébános aggodalmát alá is támasztotta. Faulstich Egyed ekkorra már nem csak helyben, a németbólyi fiatalokat szervezte eredménnyel, de a környékbeli falvakat is, mint Püspökmárok, Majs, Nagynyárád, Hercegtöttös és Versend.³⁰ Az 1938-as lelkigyakorlat ebben a kontextusban értelmezhető, amely megpróbált stabilitást teremteni az identitásában megingott közösségben.

Törésvonalak ívén

Az 1920-as évektől kibontakozó egyleti újjászületésnek a „fényében” a plébános érzékelése egyszerre volt a sajátosan beágyazott német egyleti kultúra régi-új törésvonalainak rajza és a gazdasági világválság hatásának etnikai leképeződése.

Az egyházmegye német falvaiban 40-50 régi és új különböző társulat is aktív volt ezekben az évtizedekben. A századforduló egyesületei közül a Mária-kongregációk, a Jézus Szíve Szövetségek, míg az új típusú társulati alapítások közül a 6–14 éves fiúkat és a férfiakat tömörítő Szívgyárda és a

²⁹ PEL III. Historia Domus, Bóly, 1932.; 1933.; 1935.; 1936.; 1937.; 1938.

³⁰ MNL BaVL IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 119/1938. Mohácsi járás főszolgabírája a főispánnak, Mohács, 1938. május 27.; Hegyháti járás főszolgabírája a főispánnak, Sásd, 1938. május 27.; *Zsolt Vitári*: Generative Sozialisation und/oder ethnische Mobilisierung. Deutsche Kinder und Jugendliche im Volksbund und in der Deutschen Jugend. Münster, 2024. 167.

Credo³¹ mutatott magas arányszámot.³² Ezek az egyesületek kifelé nyitottabbak és így reprezentatívabbak voltak, mint a régebbi társulatok. A taglétszámuk ugyan lényegesen elmaradt a régi típusú egyesületek nem egyszer több száz főt is tömörítő tagságától, de az rétegspecifikus sajátosságaikból is következett.³³ Utóbbi, elvben kedvező változásokra árnyékként vetődött a Vallás és Közoktatási Minisztérium a 77.341/1925-ös számú rendelete, amely az új típusú társulatok szervezését korábbi jóindulatú ajánlásának gyakorlatától eltérően „kötelezően” írta elő.³⁴ Az intézkedés a Bethlen kormány részéről nem volt véletlen, és egybeesett Csernoch János hercegprímás kormánytámogató stratégiai lépésével,³⁵ ami azt is jelentette, hogy ha az egyesületek az egyház állandó központi irányítása alatt is álltak, az állam társadalomnevelő elvárásai determinálták őket is. De Bethlen lépése azért sem volt véletlen, mert az új típusú egyletekkel a társadalom

³¹ A Credo a Jézus Neve Társulat tagozataként 1921-ben alakult meg Böle Kornél domonkosrendi atya vezetésével „a katolikus férfiak tömörítése, hitük bátor megvallására és a hitélet elmélyítésére.” Magyar Katolikus Almanach (1927) 1. sz. 630.

³² PEL I.1.f.2. Sematizmusok 1908. 1914. 1940.; *Tengely Adrienn*: Hitbuzgalmi társulatok történetének vázlata a pécsi egyházmegyében (19–21. század). In: Egyháztörténeti tanulmányok. Szerk. Ambrus László. Eger 2016. 47. Az egyesületalapítási „láz” kezdeti felfutása után az egyleti tagság az 1930-as évekre mutatott csökkenést.

³³ *Tengely A.*: Hitbuzgalmi társulatok i.m. 49. Az egyházmegyében 1914-ben 49 különféle egyesület 508 társulata 130 ezres tagságot fogott össze, 1940-ben 40 egyesület 540 társulatának 70 ezres tagsága volt. A sematizmusok szerint 1914 és 1943 között a következő hitbuzgalmi egyesületek működtek az egyházmegyében: Jézus Szent Szíve Társulat, Oltáregylet, Rózsafüzér Társulat, Boldogságos Szűz Mária Szepőlötelen Szívének Társulata, Kármál-hegyi Skapuláré Társulat, Mária-kongregáció, Krisztus Szent Vére Társulat, Jézus Szent Gyermekege Társulat, Máriacelli Társulat, Lorettói Ház Társulat, Mária Reparatrix Társulat, Szent József Társulat, Ferences Harmadrend, Mária Leányok Társulata, Gyermekek Őrangyal Társulata, Az Isteni Szolgálat Fénye Emelését Célzó Földműves Társaság, Keresztút Társulat, Szent Kereszt Hadsereg, Tisztítóútzben Szenvedő Lelkeken Segítő Társulat, Krisztus Szenvedése Skapuláré Társulat, Pádúai Szent Antal Missziós Szövetség, Afrikai Miseszövetség, Absztinens Keresztegylet, Örökimádás Társulat, Férfiliga, Keresztény Hitterjesztés Műve, Szent Antal Egyesület, Jézus Szent Szíve Tiszteletőrsége, Szentségimádók Társulata, Csodálatos Éremről Nevezett Mária Társulat, Keresztény Anyák Szent Anna Társulata, Szent Terézke Egyesület, Jézus Szíve Szövetség, Missziós Szövetség, Szívőrség, Credo, Megváltó Szent Keresztje Társulat, Szívőrség, Bencés Harmadrend, Öröklámpa Társulat, Örökös Rózsafüzér Társulat, Katolikus Népszövetség, KALOT, KALÁSZ, Papok Missziós Egylete, Katolikus Olvasókörök. PEL I. 1. f. 2. 1914.; 1943.

³⁴ PEL I.1.f.1. LC 3663/1925.; *Tengely A.*: Hitbuzgalmi társulatok i.m. 48.

³⁵ *Spannenberger Norbert*: A politikai katolicizmus. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 197.

valamennyi rétege átfogható volt. A fiatalok megnyerése pedig kulcsfontosságúnak bizonyult, különösen a német kérdés szempontjából, hiszen így kontroll alatt lehetett tartani az 1923-ban Bleyer Jakab által alapított és 1924-ben engedélyezett Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) működésével³⁶ lendületet vett német mozgalmat és utánpótlás-generációját. A régi társulati életet jellemző magánájtatosságról a változások nyomán ugyanakkor a közös programokra tevődött át a hangsúly a magyar nemzeti érzés intenzív közvetítésének kívánalmával,³⁷ ami Bleyer kompromisszumkészsége ellenére is³⁸ – az állam asszimilációs szándékának árnyékában – látens feszültséget vetített előre. Végül, mivel a politikai katolicizmus már 1921-től defenzív jellegűvé vált,³⁹ a modern világnézeti harc feladatának átvállalásával együtt a régi, a karitatív tevékenységre fókuszáló hagyományos egyleti formákat,⁴⁰ a német falusi egyesületi kultúra századforduló előtti sajátosságait konzerválta.

Paradox módon a német közösségek mély vallásossága, gazdaságközpontú mentalitása, a sikert elősegítő diszciplináltsága és szolidaritása az ezt kifejező önszegélyező tevékenységet, a lelki erőt és megnyugvást szolgáló vallásos szerveződéseknek és a jobb gazdasági működést elősegítő gazdasági kulturális egyesületek létének kedvezett.⁴¹ Ily módon a hagyományos formák a falvak tradicionális rendjének a fenntartásában játszottak szerepet.⁴² A vallás differenciáló funkciójában így a lokalitást erősítette, a nyelvet etnokulturális szerepében tartotta. A nagyobb közösségek irányába lépést ez a fejlemény fékezte, ami Bleyert programjában kedvezőtlenül is érintette.

De a századforduló átörökített állami kontroll beidegződései is – az állam asszimilációs szándékát már az 1925-ös rendelkezés megjelenését

³⁶ *Norbert Spannenberger*: Die katholische Kirche in Ungarn, 1918–1939. Stuttgart, 2006. 144.

³⁷ *Tengely A.*: Hitbuzgalmi társulatok i.m. 50. A Szívárdisták nemzeti színű egyenruhája, sötétkék nadrág fehér inggel, piros nyakkendővel és zöld övvel, sapkájukon szívárdapajzsos fehér tollal ennek a külső megjelenési formája volt. *Frauhammer K.*: A Szívárda kiadványai i.m. 141.

³⁸ *Vitári Zs.*: Generációs szocializáció i.m. 151.

³⁹ *Spannenberger N.*: A magyar politikai katolicizmus i.m. 212.

⁴⁰ Uo. 203.

⁴¹ *Vitári Zs.*: Generációs szocializáció i.m. 212.

⁴² *Friedrich Gottas*: Vereine, Parteien und Interessenverbände der ungarländischen Deutschen. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. I–XII. Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Emanzipation. VIII/1. Hg. Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch. Wien, 2006.1205-209.; *Vitári Zsolt*: Volksbund és német ifjúság. A magyarországi németek náci szervezetei? In: Pécsi Tudományegyetem. Bölcsész Akadémia 4. Szerk. Böhm Gábor – Czefferner Dóra – Fedeles Tamás. Pécs, 2020. 203.

megelőzően kifejezésre juttatva is – a kibontakozás ellenében hatottak.⁴³ Ennek egyik bevált eszköze éppen a gazdasági, társadalmi, kulturális tevékenységet megjelölő társulatok állami jóváhagyási kötelezettsége volt, amellyel már a vallási egyletek megalakulását is kontrázni tudták a hivatalok. Az alsónyéki katolikus olvasókör így csak akkor kapott engedélyt, amikor az alapszabályba szükséges kiegészítésként a politikamentesség kívánalma mellé hivatalos nyelv megjelölésként bekerült a magyar.⁴⁴ „A magyarosodás terjesztése” célmegjelölés ugyancsak kötelező elvárás volt. Kakasdon Kemény Ferenc plébános magyar-német hivatalos nyelvmegjelölése a Katolikus Társaskör 1924-es alapszabályzatában,⁴⁵ és annak elfogadása nem csak kivételes eset volt, de az a plébános elkötelezettségét, a közösségi kommunikáció realitásérzékét is tükrözte a kérdésben. A belső vallási térben a német egyleti nyelvhasználat kifelé a „gátolt nyelv” ellentmondásával így az egyletek egyik modernizációs korlátját jelentette.

Ahol a probléma még élesebben, és már a századfordulón jelentkező konfliktusokban is megmutatkozott, azok a német falvakat is érintő szocioökonómiai kérdések voltak. A plébániatörténeti feljegyzések az „egyletek fényében” több helyütt is az elidegenedés problémájáról számolnak be. Ezeknek az eseteknek egyike volt Szászvár. Az 1829-es vizita szerint ezekben az években a németek a lakosság negyedét alkották és ennek megfelelően a német nyelvű misézés jogát is elnyerték.⁴⁶ Rudolf Mátyás plébános

⁴³ 1911-ben a Királyi Statisztikai Hivatal által készített falvakra és városokra lebontott térképek a közigazgatási szervek tájékozódását segítették, célja szerint azért, hogy „a magyar nemzeti érdekek szempontjából szükséges állandó éber figyelem és működés eredményes gyakorlata érdekében könnyen áttekinthető segédeszköz álljon rendelkezésre.” A szándék alól pedig az egyházi alapítású egyletek sem jelentettek kivételt. *Vitári Zs.: Volksbund és német ifjúság i.m. 201.; Sebestyén Éva: Szerb egyesületek és nemzetiségi politika Pest megyében a dualizmus időszakában.* In: *Tanulmányok Pest megye múltjából.* Szerk. Tóth Judit. Bp. 2012. 89.

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL TVL) IV. 423.b. doboz 1. Az Alsónyéki Római Kat. Olvasókör alapszabályai, 1932. június 23.

⁴⁵ MNL TVL IV. 423.b. doboz 5. A „kakasdi rom. kath. társaskör” alapszabályai, 1924. december 7.

⁴⁶ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1829. A források szerint betelepítésre itt nem került sor, az első német családról 1729-ből vannak adatok Felföldi Mihály plébános említésében, amikor a német földről érkezett Hakel Györgynek jogot adott arra, hogy a plébániához tartozó, elhagyott malmot újjáépítse és birtokba vegye minden esztendőben 4 forintért és három napi munkáért. PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1729. A német nevek a század végétől a szénbánya megnyitásával szaporodtak meg az anyakönyvekben, főként cseh, stájer és német területi származásokra utalva. A lakosság számarányai és a misézés rendje a későbbiekben sem változott. 1900-ban 1410-249, 1910-ben 1443-306, 1920-ban 1573-277, 1930-ban 1524-163 volt a magyarok és a németek aránya a településen. A Magyar Korona or-

1894-ben, amikor a településre került, változatlan viszonyokról számolt be. A közösség egyesületi adatait gondosan külön kötetben vezette. Összeírása szerint a Jézus Szíve Társulat taglétszáma 1891-ben, az alapítás évében 70, 1896-ban 297 volt.⁴⁷ Az Élő Rózsafüzér Társulat 1894 végén alakult meg, 11 rózsába tömörülve, míg 1896-ban már 34 csoport 515 taggal működött. Az Örök Imádás (Oltáregylet) Társulat 1896-ban szerveződött 68 taggal, mely taglétszám a 1904-re 365-re nőtt. A Skapuláré Társulat 1924-ben jött létre 154 taggal. Ez jelentős szám volt ugyan, a korábbi évek egyesületi taglétszámát nem tudta az egyesület elérni. Ezzel egyidőben az Élő Rózsafüzér Társulat létszáma 177-re esett vissza.⁴⁸ Rudolf Mátyás plébános 1898-ban elkerült ugyan Szászvárról, 1920-ban, amikor újra a településre kapott kinevezést, az egyesületi munkát ott folytatta, ahol távozásakor abbahagyta, de az új alapítások ellenére sem tudta már az egyesületek korábbi fényét „visszahozni”. *„A hitélet itt még sok kívánnivalót hagy hátra. A rövid szoknyák, bubifrizurák divatja a lelkeket is éri. A mai vallásosságban is divat van, nem az a lélekből, szívből fakadó, amilyennek lennie kellene.”*⁴⁹ – jellemezte a plébániáján kialakult helyzetet. A modernitás beszivárgása a településre, a közösség bomlása, a felszínes vallásosság „tünetegyüttese” a politikai katolicizmus kórképe, ami Szászváron a bányaművelés visszaesésével egyszerre jelent meg. Az iparos, kereskedő és fuvaros tevékenységre ráállt lakosság munkalehetőségei beszűkültek, miközben a határmenti földeket sorra felvásárolta a szomszédos györkönyi evangélikus némettség.⁵⁰ Rudolf mindezekkel együtt megjegyezte azt is, hogy: *„Szászváron meg volna a lehetősége annak, hogy itt élénk társadalmi élet viruljon. Hogy virul-e? Nehéz megállapítani. Hiányoznak hozzá a „gondviselés” szerű vezető egyéniségek...! A papság és tanítóság legyen talán mindenütt a vezér? Igen, de segéderők nélkül!”*⁵¹ Ezzel annak a diszkrepanciának a burkolt jelzését adta, amelylyel a politika elvárta, hogy a lelkeszkedő papság fenntartsa az egyleti fel lendülést, miközben a valódi tartalmi támogatás a munkához hiányzott,

szágainak 1900. évi népszámlálása 1. A népesség általános leírása községek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 87.; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása 1. Demográfiai adatok községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 5.; Az 1920. évi népszámlálás 1. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 1923. 5.; Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Demográfiai adatok. Magyar Statisztikai Közlemények, 1932. 75.; PEL III. HP Szászvár, 3. kötet.

⁴⁷ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 3. kötet. A filialisokban Császtán 98, Györében 72, Mázán 53, Vidéken (Vékény, Egregy, Kárász) 3, 1896-ban Császtán 134, Györében 109, Mázán 145, Vidéken 65 volt a tagok száma.

⁴⁸ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 3. kötet.

⁴⁹ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1924.

⁵⁰ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1924.

⁵¹ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1920.

ami a kétarcúság lelkiismereti problémájaként jelent meg számára. A német kérdés összefüggésben sokatmondó, hogy 1935-ben az Élő Rózsafüzér Társulat már csak két rózsával 30, közülük is 20 német tagot számlált,⁵² ami – a korábbi egyleti törzskönyvek összevetéseiben – azt is jelentette, hogy a németek hagyományos egyleti életük beágyazottságának kereti közül a problémák ellenére is nehezen léptek ki.

Diósberényben a társulatok számában, a taglétszámokban is csökkenés mutatkozott, részben azonban azt itt lefedte az egyleti átrendezés. Az 1914-es sematizmus szerint a Rózsafüzér Társulat (1883) 162, a Keresztény Munkásegylet (1897) 140, Jézus Szíve Társulat (1900) 320, Olvasókör (1904), Földbérlo Egyesület (1908) 72, Katolikus Népszövetség (1908) 48, Katolikus Olvasó- és Gazdasági Kör (1908), Skapuláré Társulat (1913) 32 taggal működött. Az 1940-es összeírásban a Rózsafüzér, a Jézus Szíve Társulat és a Katolikus Olvasó- és Gazdasági Kör és az új típusú egyesületek közül az 1936-ban megalakult Szívárdá szerepelt.⁵³ A változások már a századfordulón is felbukkanó problémák többszörösére utalnak, melyek a plébánosi feljegyzések átfedéseiből jól ki is tűnnek. A Katolikus Olvasó- és Gazdasági Kör aktivitásáról Palkó József plébános 1924-ben hosszasan írt: *„A Rudolf Mátyás által 1904 évben alakított Olvasókörből későbbi átalakulás által létesült Munkás és Gazdakör jelenleg fennáll 80-100 átlagos számú taggal. Helyisége jelenleg is a plébánia tözsomszedságában van bérelve 2 igen csekély befogadási képességű szobában, középütt bormérő helyiséggel – ennél fogva az összes tagok egyszerre való befogadására nem alkalmas, még kevésbé előadások (pláne színházi) tartására. Mindazonáltal a téli estéken tartottak minden télen felolvasások a helybeli plébános és tanítók által. Minthogy a férfi hívők javát foglalja magában, legfőbb szerepe abban áll, hogy mintegy a plébános hűséges gárdáját képezi a helybeli vörös szakszervezeti csoportokba egyesített nemzetközi érzelmi kőművesek ellenében, ami kath. mozgalmak és választások alkalmával nagy fontosságú. kath. és hazafias szellemű lapokat olvashatnak. Nagy kár, hogy a mintegy 250 kötetű kis könyvtár fejlesztése a háború és a drágaság folytán lehetetlenné vált, mert ez a könyvtárállomány kevés. A gazdakör kebelében alakult bérlo csoport, mely 80 kat. hold Eszterházy uradalmi rétet bírt 16 éven keresztül Belecska határában, amit [az 1923. évben – G.E.] a földbirtokrendezési törvény következtében elvesztette, mert azt belecskai igényjogsultaknak ítélte oda a földbirtokrendező bizottság örök árban. Ezen esemény nagy csapás a diósberényi marhaállományra, mert az eddigi kb. 400 szeker széna elmarad és nem lesz pótolható! Ezen bérlet, mint anyagi érdekelttség is nagyban összetartotta a tagokat a körben és féltő, hogy a magasra szökött tagsági díj ezen bérlet bukás azután több tagot kilépésre fog csábítani.”*⁵⁴ Fel-

⁵² PEL III. Historia Domus, Szászvár, 3. kötet.

⁵³ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914. 1940.; PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1936.

⁵⁴ PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1924.

jegyzéseiből jól látszik, hogy a gazdák problémáira reagálva jól érzékkel bővítette ki funkciójában az olvasókört, amelynek létszáma így növekedett is és a jól működő közös érdekérvényesítés összetartotta a tagságot. Együttal a politikai katolicizmus századeleji beidegződéseinek ívén az egyletnek még Rudolf Mátyás idején megfogalmazott egyéb célkitűzését szó szerint ismételte meg, mint a hazafias nevelés és a restriktív ideológiák elleni küzdelem feladatát. Arról nem szólnak a források, hogy a konfliktus miként végződött, annyi azonban bizonyos, hogy az egyesület még 1940-ben is működött, és hogy Faludi Ferenc plébános a kőművesek nehéz helyzetére reagálva 1926-ban bevonta e réteget is a kör tevékenységébe. *„A gazdasági helyzet nyomasztó, a két évvel ezelőtti pénzbőség megszűnt, s pénztelenség és munkanélküliség lépett helyébe. Hogy gazdasági helyzetükön javítsanak, sok diósberényi kőműves a vándorbotot vette a kezébe s Törökországba indultak, munkát és kenyeret keresni. Egyrésztük csalódottan nemsokára visszajött, akik lent maradtak részint még júniusban, részint ősszel tértek vissza üres kézzel. Mindössze egy néhány van most is még lent. A kivándoroltak közül a halál is áldozatot kívánt, s Schäfer Péter diósberényi legény Törökországban alussza örök álmát. Volt két merész vállalkozó, aki Kanadába vándorolt ki. Sorsuk egyelőre tűrhető.”*⁵⁵ – írta a kialakult helyzetről. 1930-ban már arról számolt be, miszerint: *„A nyomorúság nagy. Az ínségeseken akartunk segíteni, amikor itt is megalakítottuk az ínségbizottságot és munkához láttunk.”*⁵⁶ Ezzel a politikai katolicizmus determinált mozgásterében is, helyben sikerült a problémákat elhárítania. A gazdasági világválság hatásainak begyűrűzése a falvakba azonban már mélyen megérintette a beágyazottságát a törésvonalak ellenére is őrző német egyleti életet.

Szajkon Mayerhof Péter plébános feljegyzéseiből ez jól ki is tűnik. A közösséget 1914-es sematizmus szerint a Katholikus Olvasókör (1895) 130, a Jézus Szent Szíve Egyesület (1897) 265, a Katholikus Népszövetség (1909) 64, a Katholikus Ifjúsági Egyesület (1913) 50 taggal tömörítette.⁵⁷ Az 1940-es összeírások ezzel szemben a Jézus Szíve és a Jézus Szent Gyermekségének Társulatáról tesznek említést 205, illetve 74 taggal. A Népszövetség erre az időre teljesen eljelentéktelenedett, az Olvasókör 1938-ban a Volksbund megalakulásával bomlott fel. Ez már önmagában is az egyleti élet „átrendeződését” tükrözte, a gyerekek és az ifjúság újjászervezése ugyancsak problémajelzés is volt. *„Ez év júniusától kezdve minden hónapban megünnepeljük az első pénteket Jézus Szent Szíve tiszteletére szentségkitételes misével és nagyobb gyóntatással. Az iskolásgyerekek ilyenkor mindig elvégzik a szent gyónásukat, a felnőttek közül 20-30, a Jézus Szíve nagy kilencedet is sokan megkezdték, főleg az iskolásgyermekek. Talán így megszeretvén azt gyermekkorban, felnőtt korukban is elvégzik majd. Megalakult az iskolások között a Jézus Szent Gyermekségének Egyesülete. Mindenki tagja,*

⁵⁵ PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1926.

⁵⁶ PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1930.

⁵⁷ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914.

az imádságot – úgy hiszem – elvégzik, azonban a havi 4-5 fillér befizetését a missziók javára nem lehet megvalósítani. Szereztem egy missziós perselyt és minden hittanórán kiteszem az iskolában az asztalra, és a gyerekek tetszésük szerint dobják be a filléreiket.⁵⁸ – írta 1929-ben. Lépése a prevenció halaszthatatlan szükségének felismerése, különösen, hogy az ifjúság szervezésében kevésbé volt sikeres, megjegyezve, hogy: „megkísértem az Ifjúsági Egyletet is – kb. 7-8 évi szünet után – új életre támasztani egy-két újságnak és társasjátéknak az ifjúság részére való beszerzésével. Sajnos azonban csak egy évig tartott az új élet is. Az 1931. év végén egyelőre ismét bezárultak az Ifjúsági Egylet kapui. Oka egyrészt a pénzhiány, a tagsági díjak nem folytak be; másrészt az a körülmény is, hogy a levente ifjak közül kevés a helybeli, a legtöbb köztük idegen községből való szolgál, akik ma itt, holnap ott vannak. És végül úgy látom, hogy Hesz János kántortanítónak, – nincs is sok kedve ezen jöttment társasággal bibelődni és bajmólódni. Talán egy-két év múlva mégis fog sikerülni, amikor a szajki ifjak száma már nagyobb lesz.”⁵⁹ A felvázolt probléma – a helyi és az „idegen” fiatalok ellentéte – mögött már a gazdasági világválság hatásaként, a közösség instabilitása húzóódott meg, ami 1932-es feljegyzéseiből jól látszik is: „A gazdasági viszonyok még inkább romlottak és az árak lemorzsolódása folytatódott, bízhetőleg elérve a mélypontot. A bor ára pl. 10-20 fillerre csökkent, a hizott sertése pedig 50 fillerre kg-ént élőszűlyben. Hozzájött még a nagyrozsdakár a gabonatermésben. A nép nem tudott sehogy sem segíteni magán és kezdett elégedetlenkedni. Sokan nem tudtak eleget tenni adófizetési kötelezettségüknek, egyik-másik nem is akart, mivel izgatás is folyt ez ellen, főleg a pincékben, míg végül a végrehajtás jött. Bizonyára ezen nyomasztó gazdasági viszonyok is voltak befolyással azon három öngyilkosságra, mely ezen évben a községben előfordult, ami már hosszú idő óta nem történt. A nehéz helyzetre való tekintettel 3300 pengő párbérváltásból ezen évre önként elengedtem 500 pengőt.”⁶⁰ Annyit mégis sikerült elérnie, hogy „[a] Jézus Szíve Társulat új fejlődésnek indult, amennyiben 20 évi pihenés után 130 új tag lépett be.”⁶¹ Feladatai azonban itt még nem értek véget. A problémák az Olvasóköriben kialakult feszültségek a formájában a férfi hívek körében is megmutatkoztak: „Az olvasóegyletben durvaságok, pártoskodások, sőt verekedések is előfordultak nem egyszer. Legnagyobb baj és

⁵⁸ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1929. A Jézus Szent Gyermekségének Társulata missziós területek gyermekeit támogató társulat. Az első egyesület 1843-ban alakult Nancyban a kínai misszió gyermekeinek megsegítésére, majd 1855-től valamennyi missziós terület gyermekeinek igyekezett támogatást nyújtani. IX. Pius pápa 1856-ban hagyta jóvá az egyesület működését. Tagjai naponta imádkoztak a misszióért és havonta bizonyos összeget ajánlottak fel missziós célokra. Magyarországon 1888-ban alakultak meg első társulataik. <https://lexikon.katolikus.hu/letoltés:2025.júl.22>.

⁵⁹ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1931.

⁶⁰ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1932.

⁶¹ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1932.

*oka minden egyéb rendellenességnek az esti 10 órai zárórának be nem tartása volt. [...] Sikerült részint szép szóval, részint szigorú fellépéssel az esti záróra megtartását keresztülvinnem és a verekedéseket teljesen megszüntetnem, miután néhány semmirekellő tagot példaadás kedvéért az egyletből kizárhattam. A téli estéken többször tartottam előadásokat, amelyeken szép számmal vettek részt a tagok.*⁶² A „durvaságok, pártoskodások, verekedések” a közösségen belüli törésvonalakra, érdek- és státuszkonfliktusokra, a záróra ügye a plébánosi tekintély próbatételére utalás. Az egyletből való kizárásokkal, felvilágosító, előadásokkal helyreállt ugyan a rend a társulatban, a konfliktusban valójában már az etnikai önazonosság megjelenítése és az adott helyzetben az egyházhoz való viszony problémáját is felvetette. Ez azt is jelentette, hogy a gazdasági világválság okozta romló körülményekre Bleyer 1933-ban bekövetkezett halála után az örökébe lépett, a Basch vezette fiatal német generáció által érkeztetett etnikai alapú válasz, amely a gazdasági lejtmenet okát nem csak a gazdasági válsággal, hanem az etnikai különbözőséggel is magyarázta, amely probléma e válasz szerint az etnikai önszerveződéssel ellensúlyozható,⁶³ ahogy az már Bok plébános 1932 és 1938 közötti feljegyzéseiből is kitűnt, elérte az egyleteket is.

Az AC pártoktól független szerveződésként való megalakítása 1931-ben ezeknek a német egyleti életet átmetező ellentmondásoknak a feloldására tett kísérlet is volt.

„Veritas et vita” Az AC szervezetek akcióban

Az AC programja és a megvalósulás ellentmondásai

Az AC létrehozását 1929 nyarán Bangha Béla emlékiratban ajánlotta Serédi hercegprímás figyelmébe.⁶⁴ Az 1929. október 25-i püspökkari konferencián tervezete tárgyalásra is került, majd 1931 májusában állt fel Shvoy Lajos és Virág Ferenc kezdeményezésére az AC központi szervezetének megalakítását előkészítő bizottság.⁶⁵ Az itt született javaslat alapján az 1931. október 14-i püspökkari konferencia döntött az egyházmegyei szervezetek létrehozásáról.⁶⁶ Virág püspök ennek megfelelően utasította papágát az AC esperes kerületi és egyházmegyei tanácsának megszervezésére.

⁶² PEL III. Historia Domus, Szajk, 1929.

⁶³ *Vitári Zs.*: Volksbund és német ifjúság i.m. 216.; *Vitári Zs.*: Generációs szocializáció i.m. 147.

⁶⁴ *Gianone András*: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948. Bp. 2010. 23-26.; *Gianone András*: Az Actio Catholica a Pécsi egyházmegyében a püspöki körlevelek alapján. In: A XX. század egyház- és társadalomtörténetének metzéspontjai. Szerk. Bánkúti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2012. 98.; *Klesténitz Tibor*: Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége. Bp. 2020. 297.; *Beke M.*: A püspöki tanácskozások i.m. 1992. I. 347.

⁶⁵ *Gianone A.*: Az Actio Catholica i.m. 2012. 99.

⁶⁶ *Beke M.*: A püspöki tanácskozások i.m. 1992. I. 400.

A tanács élén ő maga állt, az egyházmegyei igazgatói funkciót Györkös József plébános, a Szent Erzsébet Leánygimnázium igazgatója töltötte be.⁶⁷ A szervezeti egységek létrehozásával párhuzamosan megindult az egyházmegyében a *Veritas et vita* [Igazság és élet] mottóval „a katolikuság társadalmi megszervezése”.

Ennek egyik demonstratív és talán nem véletlen eseménye volt 1932 szeptemberében a völgysegi németiséget megmozgató, a csicsói kegyhely fennállásának 200 éves évfordulója alkalmából Bräutigam Ferenc szakadati és Eberhardt József högyészi plébános szervezésében megrendezett katolikus nap, amit az AC megalakulásának és a *Katolikus Népszövetség* újjászervezésének ünnepélyes bejelentésével kapcsoltak össze. A rendezvényen a *Pécsi Hírek* beszámolója szerint mintegy hatezer ember vett részt.⁶⁸ Az országos központi szervezet kiépítéséről ezzel egyidőben az 1932. október 19-i püspökkari tanácskozáson született döntés.⁶⁹ Ekkorra az adott politikai szituáció, Gömbös Gyula egyházhoz fűződő viszonyának elgondolásával és a világgazdasági válság okozta ínséghelyzet is kényszerítő erővel hatott a szervezőmunka felgyorsítására. Utóbbi tény felismerésére utal többek között az, hogy országos igazgatói posztra a szociális érzékenységről ismert Mihalovics Zsigmond budapesti plébános kapott megbízást.⁷⁰ Kinevezésének üzenete a német kérdés szempontjából is jelentőséggel bír, különösen, hogy az egyes falvak válságáról szóló beszámolók csak szaporodtak. Majson Riedlinger Dezső plébános arról írt, hogy: „*A gazdasági viszonyok még ebben az aránylag jómódú községben is kétségbeesítően rosszabbodnak. Pénzhiány jelentkezik az egész vonalon. A kisgazdák kezdenek eladósodni. Alig-alig bírják a nagy terheket! Szociális, vagy még rosszabb mozgalom azonban még nem észlelhető. [...] Ami a plébánia vallásérkölcsei*

⁶⁷ Pécs egyházmegyei Katolikus Akció Központi Szervezete. Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1934). 22.

⁶⁸ Hatezer ember ünnepelt tegnap a csicsói Katolikus Napon. Pécsi Hírek, 1932. szeptember 12.3. A búcsún résztvevő települések Mucsi, Kisdorog, Bonyhádvarasd, Gyulaj, Értény, Regöly, Pincehely, Szakcs, Kurd, Somogyegres, Kajdacs, Kisszékely, Udvari, Tamási, Kocsola, Döbrököz, Csibrák, Dombóvár, Nagykónyi, Magyarkeszi, Pári, Szakály, Nagyhajmás, Tolna, Lengyel, Sióagárd, Harc, Vásárosdombó, Murga, Felsőireg, Lápafő, Gyöngy voltak.

⁶⁹ *Beke M.*: A püspöki tanácskozások i.m. 1992. II. 194–195.

⁷⁰ *Gianone A.*: Az Actio Catholica i.m. 2012. 99. Mihalovics Zsigmond (1889–1959) a Veszprém vármegyei Homokbödögnén született. Teológiai tanulmányait a Pázmáneumban végezte. 1914-ben szentelték pappá. 1919-től Budapest Herminamező adminisztrátora, majd 1924-től plébános. 1933-tól az AC országos igazgatója. 1948-ban letartóztatása elől menekülve elhagyta az országot és az USA-ban telepedett le. Bővebben *Gianone András*: Mihalovics Zsigmond, a szociálisan érzékeny lelkipásztor. In: *Útkeresés két korszak határán. A katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. Szerk. Klestenitz Tibor – Petrás Éva – Soós Viktor Attila. Agyagosszergény 2019. 119–127.

*életét illeti, fájdalom, meg kell állapítanom, hogy az általános elszegényedés és elégedetlenség folytán olyan momentumok merültek fel, amelyek különösen az erkölcsök rosszabbodását jelentik. Az ifjúság alig-alig fékezhető!*⁷¹ Szakadátton Bräutigam Ferenc a súlyosbodó gazdasági problémák enyhítését célzó kölcsönszerzési akciójáról számolt be: *„Az általános elszegényedés már nagyon érezhető falum lakói körében. Bajukon úgy segíték, hogy már hosszabb idő óta kölcsönöket szerzek a pécsegyhm. takarékpénztárból, amelyeket híveim lelkiismeretesen és pontosan fizetnek. Előnyös ez annyiból, hogy sok szegény embert kiszabadítottam az uzsorások kezéből- és így a kath. tőke kath. érdekeket szolgál! Másrészt aggasztó az a körülmény, hogy mindig többen és többen szorulnak kölcsönökre.*⁷² A helyzet azonban minden jószándéka ellenére is tovább romlott: *„A nép pénztelensége hihetetlen módon fokozódik. Adókat erőszakkal kell behajtani, állandó zaklatás, csendőrök kísérik a hivatalnokokat. A hangulat nagyon szomorú!*⁷³ A megnyilatkozásokból jól látszik, hogy a realitásokkal számot vetve, az azonnali segítséget nyújtó karitatív eszközökkel igyekeztek a plébánosok nehéz helyzetbe került híveiket támogatni.⁷⁴ Az AC megalakulása egyúttal reményt kelthetett a szervezeti innováció szintjén is a problémakezelésre.

A csicsói búcsú demonstrációs szándéka és Virág püspöknek az AC alszervezeteként a *Katolikus Népszövetség*⁷⁵ újjászervezését támogató kijelentése ellenére a megtorpanás jelei is gyorsan megmutakoztak. Villányban Loschert Kázmér plébános 1932-ben írt arról a történetében, hogy Perényi Pál kerületi esperes januárban járt nála a szervezet újjászervezésének ügyében. Loschert azonban inkább a Credo egyesületet szervezte volna szívesebben meg, hogy összefogja a férfi híveket.⁷⁶ Végül mégis engedett Perényinek, de a további feljegyzésekből kiderül az is, hogy az ügynek

⁷¹ PEL III. Historia Domus, Majs, 1930.

⁷² PEL III. Historia Domus, Szakadát, 1929.

⁷³ PEL III. Historia Domus, 1932.

⁷⁴ Serédi Jusztinián hercegprímás 1931-ben elrendelte, hogy egyházmegyéje valamennyi plébániáján alapítsanak karitász szervezetet. Püspöktársainak ugyancsak javaslatot tett egyházmegyéikben központok létrehozására. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 80–81.

⁷⁵ Bangha Béla elsőként a *Katolikus Népszövetség* keretében történő megújulásban gondolkodott. Erről a későbbiekben lemondott, de mint meglevő egyesületre továbbra is támaszkodni kívánt az alapszervezetek kiépítésekor. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 25.

⁷⁶ „Dr. Perényi Pál ker. esperes január folyamán az országosan újjá szerveződő régi Katolikus Népszövetségnek Villányon való megalakítását szorgalmazta. A plébános a maga férfi-híveit szívesebben tömörítette volna a Credo-egyesületbe, mint aminek inkább van hitbuzgalmi jellege és fizetési kötelezettséggel – tagdíjjal – nem jár. De az esperes érvelésére, hogy éppen a megyéspüspök óhajtja mindenekelőtt egyházmegyéje területén a Népszövetség újjászervezését, a plébános deferált.” PEL III. Historia Domus, Villány, 1932.

meg szeretne volna nyerni a helyi MNNE tagságát is: „Természetesen az ügyben érintkezésbe lépett [Loschert – G.E.] az egyházközség világi elnökével, Treppert Józseffel, hogy a szervezkedésnél már csak az egyházközségben viselt állásánál és a helybeli németésre gyakorolt nagy befolyásánál fogva is segítségére legyen. Teppert kijelentette, hogy ebben az ügyben előbb tárgyalni akar vezérével, Dr. Bleyer Jakab ny. nemzetiségi miniszterrel, a magyarországi német mozgalom fejével, Villány országgyűlési képviselőjével, kinek katolikus berkekben nem volt rosszhangzású neve. Bleyer – Teppert szerint – kijelentette, hogy neki csupán a Volksbildungsverein, a magyarországi német népművelődési egyesület fekszik a szívében, semmi egyébbel nem törődik. Bleyer e nyilatkozatára Teppert nem vállalkozott a Népszövetségben szervező munkára, sőt kilátástalannak mondott minden enémű kísérletet.”⁷⁷ Az esetleírás több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt Bleyer elzárkózásában itt már jól megragadható bizalmatlansága az egyházi vezetéssel szemben és az is, hogy Teppert elsődlegesen már nem a plébánosára, nem az egyházvezetésre figyelt, hanem a mozgalom iránti lojalitás volt irányadó számára. Másrészt az, hogy Loschert végül maga fogott hozzá a Katolikus Népszövetség megszervezéséhez, azon túl, hogy abban a püspökének való megfelelés motiválhatta, a Bleyerre vonatkozó megjegyzése finom utalás arra a törésvonalra, amiért mégis fontosnak vélhette, hogy a kezdeményezésnek végül az élére álljon: „A plébános [így – G.E.] a maga erejéből próbálkozott e munkával. Igyekezetét némi siker is kísérte, mert a feb. 2.-i alakuló gyűlés után csakhamar mintegy 100 férfi jelentkezett népszövetségi tagul. Csoportvezetőül megnyerte Preisendorf András kőművest, Mauer András ácsot, Weber Miklós ny. vasúti altisztet, Tengler Ádám telkest és Eiter György kisházast. A munka is hamarosan megindult és szép látogatottságnak örvendő, katolikus kérdéseket felölölő előadások sorozatát kezdték meg a népiskola helyiségeiben. Előadók a helybeli papságon kívül a tanítók és Kienle Ernő körjegyző voltak.”⁷⁸ Loschert aktivitása azonban csak az adott pillanat sikere volt, a szervezet újjászervezésének kísérlete itt és ezzel el is akadt.

Olyannyira, hogy a kérdés az AC további szervezeti kereteinek kiépítése során sem jelent meg. Az országos elnökség 1933 elején „Útmutató az Actio Catholica egyházmegyei szervezeteinek működéséhez” címmel adta ki azt a füzetet, amellyel az egyházközségekben a Bangha memorandumában megfogalmazott elvek alapján a hitbuzgalmi, szociális és kulturális szakosztályok létrehozását szorgalmazta az olyan jól működő, hagyományokkal rendelkező hitbuzgalmi egyesületekre építve, mint a Szívőárda, a Mária egyesületek, a Rózsafüzér, a Jézus Szent Szíve Társulatok és a Credo.⁷⁹ Virág püspök ennek megfelelően az 1388/1933-as körlevelében szorgalmazta az egyházmegyei szervezőmunkát.⁸⁰ A *Pécsi Katolikus Tudósító*, mely 1933-

⁷⁷ PEL III. Historia Domus, Villány, 1932.

⁷⁸ PEL III. Historia Domus, Villány, 1932.

⁷⁹ PEL I.1.f.2. LC 1388/1933.

⁸⁰ PEL I.1.f.2. LC 1388/1933.

tól az egyházmegyei AC hivatalos lapjaként jelent meg, az 1934. februári számában számolt be elsőként az egyes szakosztályok megalakulásáról.⁸¹ A tanácsok a hitbuzgalmi részlegek feladatát a hitélet szervezésében, erkölcsi témák megvitatásában, a kulturális szakosztály tennivalóját kultúrelőadások, világnézeti tanfolyamok szervezésében, a szociális-karitatív csoportok célját a szegénygondozásban jelölték meg.⁸² A lap 1934. júniusi beszámolója szerint a bonyhádi kerületi esperesi tanácskozáson a szervezőmunka kapcsán napirendre került legalább egy saját, modern német nyelvű katolikus lap szükségessége is.⁸³ Utóbbi kezdeményezés megvalósulásának reménykeltő megnyilvánulása volt, hogy az 1933-as, elsőként az AC szervezésében megrendezett katolikus nagygyűlésnek az AC működéséről szóló

⁸¹ A lap első száma 1921. május 15-én jelent meg a pécsi Belvárosi-plébánia kiadásában. 1922 augusztusában azonban feltehetően anyagi okokból az újság megszűnt. 1925 végén új tartalommal, új formával újraindult a lap. 1933-tól a AC orgánusaként jelent meg. *Kerekes Imre: A Pécsi Katolikus Tudósító (1921–1944)*. <https://kerekesimre.freewb.hu/peci-katolikus-tudosito/> letöltés: 2023. feb. 13. Pécs egyházmegyei Katolikus Akció Szervezete. Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1934) 22–23. A hitbuzgalmi és Erkölcsvédelmi szakosztály vezetője Bozóky Géza egyetemi tanár, a Kulturális szakosztályt Kiss Albin ciszterci gimnáziumi igazgató, a Szociális és karitatív szakosztályt Kelemen Andor, szentszéki tanácsos, belvárosi plébános, a Sajtó Szakosztályt Vasváry Ferenc egyetemi tanár, a Szervezési szakosztályt Szinkovich Károly főjegyző vezette.

⁸² A hitbuzgalmi szakosztály gyűlése. Pécsi Katolikus Tudósító 5. (1934) 25–26.; Népművelés. Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1934) 19–20.; Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító 3. (1934) 20.; Középkori lovag-szellem a Kat. Akcióban. Pécsi Katolikus Tudósító 7–8. (1934) 4–6.; Szociális munka. Pécsi Katolikus Tudósító 11. (1934) 4–6.

⁸³ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító 6. (1934) 36. Az AC 1935-ös programja továbbra is karitatív keretek között mozgott. A mottó a „Szociális és karitatív segítséget a falu népének!” tartalmában a rászoruló kisgyermekes anyáknak segélycsomagok kiosztásában, segítő asszonyok csoportjának, a gyermek napközi-otthon, a téli étkeztetés, ruhagyűjtés megszervezésében, a szegénygondozásban és munkanélküliek természetbeni segítség ellenében „magánosoknál”, vagy a közületeknél” való alkalmazásában merült ki. *Dr. Tegzes László: Szociális és karitatív segítséget a falu népének!* Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1935) 36–38. A szervezet által 1936 októberében meghirdetett „Krisztus és a falu” program sem lépett túl a jótékonykodáson. *Perr Viktor* közlése: Krisztus és a falu. Pécsi Katolikus Tudósító (1934) 11. 180–182. A szervezetnek voltak olyan kezdeményezői, mint az Ezüstkalászos gazdaképző tanfolyamok, melyek a gazdálkodási ismeretek bővítésére irányultak. Szakadaton 1934-ben harminc gazda végezte el Bräutigam Ferenc plébános vezetésével a Földművelődésügyi Minisztérium által támogatott képzést. PEL III. Historia Domus, Szakadát, 1934. A kezdeményezésre rákapcsolódva Perényi Pál plébános Himesházaról gazdasági szaktanító képző tanfolyamon vett részt Kecskeméten, hogy bekapcsolja a gazdákat a képzési formába. PEL III. Historia Domus, Himesháza, 1937.

tájékoztató füzeté *Was ist die katholische Aktion und was bezweckt sie?* [Mi is az az Actio Catholica és mi a célja?] címmel megjelent németül is⁸⁴ és az 1934-es katolikus nagygyűlésen a „németajkú magyarok” számára a Budai Vigadóban az 1920-as években elhalt nemzetiségi gyűlések után külön ülés megszervezésére is sor került. A szervezeti pluralizáló szándék ekkor még láthatóan érvényesülni tudott. Külön nemzetiségi tagozatok felállításáról, az AC kiadványok nemzetiségi nyelveken való megjelenéséről azonban végül nem került sor. Ennek oka pedig Serédi hercegprímásnak a kérdésben is megnyilvánuló tartózkodó, óvatos magatartása volt, amellyel 1935-ben a probléma kapcsán a szervezet egyöntetű irányításának elve mellett foglalt állást és ezzel a kérdést a maga részéről le is zárta.⁸⁵ A *Katolikus Népszövetség* újjászervezésének kísérlete ezért sem lehetett sikeres, de azért sem, mert a népi bajtársak és a Volksbund ekkorra hatékonyan mobilizáltak. Az 1936-os pécsi egyházmegyei zsinat IV.529.§ b) pontja ugyan újra a szövetség megalakítására buzdított,⁸⁶ az 1940-es sematizmus szerint Villány mellett már csak hat németek lakta településen működött az egyesület, alig több, mint 250 fős tagsággal.⁸⁷

⁸⁴ *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 36–37.

⁸⁵ Uo. 320.

⁸⁶ *Damárdi Zoltán*: Az 1936. évi pécsi egyházmegyei zsinat. Bp. 2017. 264.

⁸⁷ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914. 1940. 1914-ben a Katolikus Népszövetség társulatai: Nagypárad (49), Kővágószőlős (42), Kővágótöttös (38), Püspökbogád (110), Ráczváros (105), Görcsöny (30), Pellérd (30), Keszü (56), Gyód (28), Garé (30), Siklósbodony (18), Bükkösd (60), Sumony (54), Szabadszentkirály (101), Szentdénes (21), Szentlőrinc (201), Magyarszentiván (23), Kisasszonyfa (22), Gyúd (52), Beremend (130), Lapánca (78), Lippó (17), Németmárok (180), Siklós (120), Villány (130), Kiszakabfalva (50), Villánykövesd (5), Baranyaszentiván (76), Bellye (38), Laskafalu (146), Keskend (93), Kácsfalu (42), Lócse (38), Vörösmart (67), Dárda (178), Herczegszőlős (215), Baranyakisfalud (11), Kisközszeg (75), Bár (60), Dunaszekcső (78), Lánycsók (73), Majs (53), Mohács (520), Nagynyárád (202), Somberek (172), Babarc (137), Himesháza (118), Herczegszabar (40), Szűr (50), Püspökmárok (25), Máriakéménd (125), Monyoród (60), Szederkény (30), Püspöklak (15), Maráza (56), Fazekasboda (23), Feked (15), Ráczmecske (64), Apátvarasd (7), Szebény (21), Véménd (104), Egerág (23), Kisherend (21), Mislény (15), Németbóly (304), Olasz (60), Birján (30), Hásságy (50), Hidor (30), Nyomja (60), Rácztöttös (80), Szajk (64), Kiskassa (62), Pécsdevecser (26), Németpalkonya (54), Ivánbattyán (34), Berkesd (136), Hosszúhetény (37), Lovászhetény (35), Pécsvárad (114), Püspöknádasd (100), Kékesd (24), Alsómocsolád (30), Bikal (23), Kárász (56), Kisvaszar (40), Köblény (62), Mágocs (168), Mecsekjánosi (38), Komló (12), Szalatnak (41), Szászvár (335), Abaliget (36), Szágy (42), Felsőmindszent (25), Hetvehely (8), Magyarhertelend (50), Magyarszék (65), Sásd (20), Vásárosdombó (95), Felsőszentmárton (16), Ibafa (15), Szigetvár (199), Bogdása (22), Sellye (122), Lakócsa (20), Apar (67), Bonyhád (36), Grábóc (17), Kakasd (56), Szálka (21), Nagymányok (76), Cikó (16), Mőcsény (7), Dombóvár

1935-től a *Pécsi Katolikus Tudósító* sem említette „fel” a nemzetiségi kérdést. A német származású plébánosok írásait Wagner János a szeminárium spiriuálisa, Báter Károly Németbóly, majd Paks, Kővágószőlős, Patton János Mohács plébánosának és Perr Viktornak a neve fémjelezte. Cikkeik a téma határán mozogva, jórészt erkölcsi kérdéseket feszegettek. Kivétel volt Perr, aki, ha nem is közvetlenül, de a szociális problémákra fókuszáló írásaival kapcsolódott a kérdéshez. Perr beállítottságánál, nevelésénél fogva különös érzékenységet mutatott a szociális kérdések iránt.⁸⁸ 1930-ban így csatlakozott a kisgazdapárthoz. Szegeden ott volt a KALOT születésének pillanataiban is. A lap 1937. szeptemberi számában ezekről a tapasztalatairól számolt be és szorgalmazta már ekkor az egyházmegyében a szervezőmunka megindulását.⁸⁹ Ez azt is jelentette, hogy a modern szociális érzékenység jelen volt a szervezet gondolkodásában, ahogy azonban a nemzetiségi kérdésben, úgy itt is működtek a fékek.

Az elvi irányultság mellett a lap a szervezet gyakorlati működését, így annak kettősségét is jól tükrözi. Az egyházmegyei tanács 1933 októberében hozott döntése alapján a hivatalos ügyintézés a plébánosok és az egyházmegye között az újság útján történt.⁹⁰ A *Hírek* rovat többek között rendszeresen beszámolt a helyi egyleti eseményekről. Ezekből a tudósításokból tudjuk, hogy Patton plébános Mohácson a szervezet megalakulását a Credo Egyesület éves gyűlésén a restriktív eszmék elleni küzdelem szükségéeként tűzte napirendre: „*A kommunizmus, a fasizmus és hitlerizmus ismertetése és katolikus szemszögből való bírálata után, a világot ma*

(40), Döbrököz (97), Gyulaj (53), Kurd (50), Nak (61), Szakály (68), Szakcs (135), Kocsola (6), Értény (47), Felsőireg (70), Kánya (96), Koppányszántó (50), Magyarkeszi (75), Nagykónyi (60), Pári (45), Tengőd (36), Bedeg (40), Felsőnyék (36), Kiszszékely (31), Mészla (7), Ozora (57), Regöly (260), Tamási (56), Pálfa (20), Németkér (198), Paks (235), Bölske (18), Kajdacs (11), Bátaszék (190), Fadd (20), Harcz (17), Mőzs (29), Szekszárd (550), Szedres (29), Várdomb (6), Sióagárd (41), Bonyhádvarasd (51), Diósberény (48), Hőgyész (95), Dúzs (47), Kisdorog (40), Lengyel (44), Mucsi (101), Szakadát (92), Závod (135), Nagyvejke (30), Tevel (145), Zomba (78). 1940-ben Katolikus Népszövetség társulatai: Keszü (24), Villány (76), Vokány (30), Sásd (3), Döbrököz (100), Magyarkeszi (36), Dunaföldvár (-), Mucsi (30).

⁸⁸ Perr Viktor papi pályáját 1915-ben Magyarkeszin kezdte, ahol, miután több tanfolyamot is elvégzett, a szövetkezeti formák meghonosításával próbálkozott a háború után kialakult nehéz helyzet enyhítésére. 1917-ben Pécsre került, ahol az Emericanum tanulmányi felügyelője, majd 1924-től igazgatója volt, ahol a nehézorsú gyerek problémáival konfrontálódott. *Ótós Miklós*: Perr Viktor a pap, aki szembeszállt a kommunista hatalommal. Szekszárd 2023.; PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1917.

⁸⁹ *Perr Viktor*: Agrárifjúsági Katolikus Legényegyletek. Pécsi Katolikus Tudósító. 7. (1937) 132–133.

⁹⁰ PEL LC1206/1934.; *Gianone A.*: Az Actio Catholica i.m. 114.

már átfogó legnagyobb megmozdulásról a *Kat. Akcióról* beszélt.⁹¹ A Misszió Társulat női munkaközvetítő irodát állított fel és „Szociális Kurzus”-okat is tartott. 1934 decemberében a háromnapos rendezvény témája a családvédelem volt. December 23-án mindenki karácsonyfáját állítottak fel és több száz gyereknek osztottak szét ruhasegélyt és ételmezt.⁹² Az egyes szakosztályok hivatalosan 1935 októberében alakultak meg. Ebből az alkalomból Mohácsra érkezett Mihalovics Zsigmond is. Az elnök Tihanyi János plébános és Margitay Lajos polgármester lett. Az egyes szakosztályok élére König Antal járásbíró, Kuzmics Ferenc gimnáziumi igazgató és Horváth Miklós főszolgabíró került.⁹³ Az egyesület tevékenységében, felépítésben ily módon jól látható kettősség érvényesült, abban jelen voltak modern formák, szervezeti módszerek, mint a szociális kurzusok, emellett pedig a hagyományos karitatív megoldások és a káros ideológiák elleni küzdelem hangsúlya. A világiak bevonásának korszerű elvén a helyi hatalmi elit beválasztása a vezetésbe az állami befolyás további és közvetlenebb érvényesülésének adott teret azzal együtt, hogy a szervezet kívül esett az egyesületi törvény hatályán. De a kormányzat és az AC között a művelődésügy szálán is szoros volt a kapcsolat. Az AC világi főtitkára Kósa Kálmán, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője, a kulturális szakosztály elnöke pedig Gévay-Wolff Nándor nyugalmazott államtitkára volt. Ezzel pedig lehetőség nyílt mind az iskolakérdésben, mind a népművelődés terén és a levante ügyében is a befolyás gyakorlására,⁹⁴ vagyis a nemzetiségi kérdésben az egyesület kontrolljára. Patton plébános egyesületi programjában arról nem is ejtett szót.

A plébániatörténeti feljegyzésekből hasonló óvatosság tűnik ki. Dunaszekcsőn Kéthelyi József plébános megjegyezte, hogy: „*A P. Hatóság elrendelése szerint [1933 őszén – G.E.] megalakult az AC, először 3, majd 5 szakosztállyal, amelyek a hívek hitéleti, kulturális és szociális állapotát hathatósan munkálják. A megalakítás körül különösen nagy érdemeket szereztek Börzsönyi László községi főjegyző, özv. Jankovich Bésán Gézáné földbirto-kosné, Matus Jánosné, özv. Herger Ferencné, Mézes István egyházközségi képvis. testületi elnök, Schmidt Mihályné, a német Rózsafüzér társulat elnöke.*”⁹⁵ Majd 1934-ben a szervezet bővülő tevékenységéről számolt be: „*Az AC hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztály működésének sikere érdekében a szakosztály elnöke – Czímber József, s.jegyző és 3 tag sok buzgalommal és fáradsággal beszervezi a híveket, szervezi a férfiakat a Credo egyesületbe – szám szerint 76 taggal, első elnöke Börzsönyi László főjegyző; a nőket a Jézus Szt. Szíve társulatba 254 taggal. A nagybőjt időszakában a mozi helyiségben 4 böjti felolvasási estélyt rendez mindig telt ház mellett. Fájdalmas héten*

⁹¹ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 4. (1934) 23.

⁹² Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 1. (1935) 16.

⁹³ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 11. (1935) 213.

⁹⁴ *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 70–76.

⁹⁵ PEL III. Historia Domus, Dunaszekcső, 1933.; Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 6. (1934) 17.

*triduumot tartatott, amelynek utolsó napján 976 egyén járult a szentségekhez.*⁹⁶ A szociális karitatív szakosztály emellett szegénykatasztert állított össze, hogy aratás után megindulhasson a gyűjtés a szegények téli segélyezésére.⁹⁷ Feljegyzéseiből itt is kitűnik a helyi elit jelenléte a szervezet vezetésében. A német Rózsafüzér Társulat elnökének, Schmidt Mihálynénak a bevonása az elnökségbe ugyanakkor ezúttal egyfajta konfliktuskerülő óvatosságra utal. Az erkölcsi és a karitatív szervezőmunka sikerének hangsúlya ugyancsak azt tükrözi, hogy szigorúan a szervezeti iránymutatásnak megfelelően igyekezett eljárni.

Tolnán Makray Lajos plébános is már 1933 őszén számolt be arról, hogy megalakultak a helyi szakosztályok, melyek azonnal munkához is láttak. Megemlítette továbbá azt is, hogy a *Pécsi Katolikus Tudósítót* „minden várakozáson felül 42-en rendelték meg.”⁹⁸ A Férfi-Liga 1934. március 5-i gyűlésén kezdeményezte az AC-hoz való csatlakozását. Makray, Patton plébánoshoz hasonlóan a restriktív ideológiákról tartott előadásokat, hogy mozgósítsa híveit.⁹⁹ Az újság áprilisi számából az is kiderül, hogy a férfiak mellett az asszonyok AC szervezete külön magyar és német csoporttal alakult meg a Rózsafüzér Társulat keretében.¹⁰⁰ Makray plébános szervezőmunkája egyszerre tükrözi gyors reagálását az egyházvezetés elvárásaira, így az, hogy előadásait a hívek ideológiai védelmének és mozgósításának eszközeként fogta fel, másrészt a női szervezet külön magyar és német csoportra felosztása arra utal, hogy a hívek nyelvi megosztottságára, mint a közösség belső erőforrására tekintve kívánta az egyület felépíteni. Karriertörténetének ismeretében ez különösen figyelemre méltó. Makray 1886-ban született Pécsen német értelmiségi családban. Teológiai tanulmányait is itt végezte és szentelték pappá 1909-ben. Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített, majd a Ludovika Akadémia hittanára volt, ahol 1925-ben táborigazdai címet kapott. 1926-ban tért vissza az egyházmegyébe és foglalta el a tolnai plébániát. 1930-ban elnyerte a vitézi címet, nevét ekkor Meyerről Makrayra magyarosította. Ezekben

⁹⁶ PEL III. Historia Domus, Dunaszekcső, 1934.

⁹⁷ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 6. (1934) 17.; Tihanyi János plébános Abaligetéről 1934 végén a Falu Szíve címmel írt összefoglalójában számolt be a Pécsi Katolikus Tudósítónak az AC ínségek segélyezésére rendezett gyűjtés összefogó erejéről: „A társzekerek dőcögve jöttek és hozták az adományokat [...] 35 zsákban 328 kg liszt, 426 kg bab, 1269 kg burgonya, 150 kg mák, 2 kg dara, 375 kg lencse [...] 18 kg zsír, 32 kg szalonna, 150 kg tepertő, 45 drb hurka, 6 drb kolbász, 2 zsákban használt ruhanemű, 49 pár használt cipő és még pénz is: 10,16 P.” Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 1. (1935) 17. Kakasdon az újság az AC keretében az ismétlődő lányok részére indított kézimunka tanfolyamról tudósított. Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 1. (1935) 17.

⁹⁸ PEL III. Historia Domus, Tolna, 1933.

⁹⁹ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 4. (1934) 23.

¹⁰⁰ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 5. (1934) 20.

az években megyei szinten élénk közéleti tevékenységet fejtett ki, majd 1935-től az országos politikai életbe is bekapcsolódott. Ekkor még pártonkívüliként, majd 1939-ben az Egyesült Keresztény Párt színeiben indult mandátumért.¹⁰¹ Ily módon „kifelé” az állami politika iránti feltétlen lojalitás, „befelé”, a közösség irányába a lelkipásztori érzékenység a német nyelvű hívei igényei iránti kettősség volt jelen magatartásában, a lelkiismereti kihívás problémájának a jelenlétét is jelezve helyben a plébánosi munkában.

A szervezetnek ezek a működési ellentmondásai, jórészt karitatív, erkölcszociológiai válaszai a szocioökonómiai problémákra, a nemzetiségi kérdésben távolságtartó magatartása, tovább mélyítette az egyleti élet törésvonalait. A kialakult helyzet végpontjának mintegy látélete volt Németkér AC szervezetének 1935-ös megalakulása. Frost Péter plébános 1933-as feljegyzéseiben írt arról, hogy: *„az ifjúsági egyesület [-et – G.E.], mely 1913-ban alakult meg, s melyet pártoló vezetés hiányában 1932 végén fel kellett függeszteni. A pap egyedül nem végezhet mindent, segítség pedig csak látszólagos, mert a világi segítők személyeskedésben egymással való vetélkedésben merülnek ki. Újabban pedig a levente mozgalom kivette a pap kezéből az ifjúság irányítását. Csak az vigasztal, hogy a tervbe vett káplán állomás megszervezésével és betöltésével új munkaerő kerül a fiatalság élére. Hasonló fellendülést várok az Oltáregylet körül, amikor az apácák majd intenzívebben foglalkozhatnak az asszonyokkal. A plébános által megvalósított Hitel-szövetkezet működik és szilárdan áll, de az általa megalakított Hangya Szövetkezet a Központ mostoha bánásmódja és a tagok részvétlensége miatt végnapjait éli. [...] A Deutscher Kulturverein emberei szervezetten állnak a szervezetlen többséggel szemben.”*¹⁰² A feljegyzés a fiatalság feletti kontroll elvesztésével, a lányok és asszonyok intenzívebb megszervezésének szükségével, a gazdasági szükséghelyzet a német mozgalom szervezetségének kontrasztjával itt is a Basch-generáció sikeres mobilizációjának a tükre. Hoffmann Kálmán plébános ezt a helyzetet 1935 januárjában, amikor átvette Frost plébánostól a közösség vezetését az AC gyors megszervezésével kívánta konszolidálni. Nagy lendülettel fogott hozzá ezért az egyleti élet megújításának is: *„Az hát most a cél, hogy az [...] Oltáregyletet, Mária Társulatot, Kat. Ifjúsági Egyesületet felújítsuk. A szépen működő Szívárdát fenntartsuk, a Jézus Szíve Társulatot, a férfiak számára pedig Credo egyesületet alakítsunk.”*¹⁰³ – írta a plébániatörténetben. Feljegyzéséből ugyanakkor kitűnik az is, hogy a „folyamat” dinamikáját nem tudta megállítani, a férfiak intenzívebb megszervezésének szüksége mellett ekkor már a lányok és asszonyok is hasonló kihívások elé állították.¹⁰⁴ Ez a fejlemény Baschék

¹⁰¹ Makray (Meyer) Lajos (1886–1946) 1928 és 1944 között látta el a tolnai hívek szolgálatát. Hírek. Tolnamegyei Újság, 1943. nov. 24. 2–3.; PEL II.4.a. Nationalia aba, 1903–1916.; PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1931.

¹⁰² PEL III. Historia Domus, Németkér, 1933.

¹⁰³ PEL III. Historia Domus, Németkér, 1935.

¹⁰⁴ Hasonló problémáról számolt be Vaszary Kálmán plébános Diósberényből 1936-

részéről egyben az intézményesülés felé tett újabb sikeres lépés jelzése is volt, ami a plébánost nem véletlenül töltötte el aggodalommal. Különösen, hogy 1937-1938-ban a szervezőmunka változatlan dinamikával folyt.¹⁰⁵

Kiütkeresés

Az AC-n belül ekkora felerősödtek azok a problémára választ kereső hangok, amelyek a szervezeten belül külön nemzetiségi tagozatok felállítását is szorgalmazták,¹⁰⁶ a vezetőség azonban Serédi érvelését tette magáévá, miszerint az egyöntetűség elvének feladása lehetőséget adna a szekciók keretei között a nemzetiségi politikálásra. Ehelyett nemzetiségi titkárok alkalmazását javasolták az egyházmegyei központokban, a szervezet kiadványainak nemzetiségi nyelven való megjelenését, a nagygyűléseken a nemzetiségi programok visszavezetését.¹⁰⁷ Serédi az elgondolást ebben a formában támogatta, a megvalósulás azonban ezúttal is kívánnivalót hagyott maga után. A nagygyűlések programjaiba a nemzetiségi üléseket 1939-ben a revíziós sikerek nyomán visszavezették ugyan,¹⁰⁸ néhány egyleti kiadvány is megjelent német nyelven, az állandó nemzetiségi titkárok alkalmazására azonban nem került sor.¹⁰⁹

Az AC-t ebből a mind nyilvánvalóbb korlátozottságából Mihalics Zsigmond még 1938-ban a KALÁSZ és a KALOT mozgalomra való rácsatlakozással kísérte meg kimozdítani. Az autonómiaigényt kifejező, alulról szerveződő felépítés, a modern kereszténydemokrácia elemeit hordozó programelképzelések¹¹⁰ az AC-t korlátozottságában meghaladták és így nemzetiségi problémákra is tényleges megoldást kínálhattak. A szervezőmunka eredményeként 1938 és 1939-ben az egyházmegyében 22 KALOT és 26 KALÁSZ-egyesület alakult 809, illetve 1139 taggal, többségük a német települések láncolatában.¹¹¹ Németbolyban Bok plébános

os feljegyzéseiben is: „*ez az egyesületi keret [Rózsafüzér Társulat – G.E.] alkalmas komoly munka és siker felmutatására. Egyesületi symbolum: zászló beszerzésére gondolunk hamarosan s e gondolat magas taglétszámot toboroz. 280 taggal rendelkezik a társulat; szept. 8-án tartottuk a Rózsafüzér Királynéja és szent Filomena védőszentjének a festményével ékes fehérselyemdamasztból készült zászlónak szentelését. [...] Az Actio Catholica gondolatai: Krisztus és a család, Krisztus és a gyermek; mint az élet-mélységből fakadó eszmék a lelkekbe nyomulnak és végső mentőmunkára indítják azokat.*” PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1936.

¹⁰⁵ Zs. Vitári: Generative Sozialisation i.m. 152.

¹⁰⁶ Gianone A.: Az Actio Catholica története i.m. 117.

¹⁰⁷ uo.117.; Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Bp. 2017. 321.

¹⁰⁸ Gianone A. – Klestenitz T.: Katolikus nagygyűlések i.m. 320.

¹⁰⁹ Gianone A.: Az Actio Catholica története i.m. 118.

¹¹⁰ Petrás Éva: A KALOT 90 éves öröksége: keresztény közélet, civil felelősség, társadalmi vízió. <https://barankovics.hu> letöltés 2025. szept. 30.

¹¹¹ Az 1940-es sematizmus szerint KALÁSZ-egyesületek: Mecsekszabolcs, Pécs,

előterjesztésére az Ifjúsági Egylet 1938 végén jelentette be csatlakozását a szervezethez. A munkát egy december 10-én induló vezetőképző tanfolyammal azonnal meg is indították, melyen Németbóly, Németmárok, Olasz, Hásságy, Virágos, Hercegszentmárton, Villány, Pócsa, Nagybudmér és Kisbudmér német fiataljai 64 fővel vettek részt. A napi program reggel közös imádsággal és szentmisével indult, amit gazdasági, jogi, műveltségi előadások és gyakorlati foglalkozások követtek. A tanfolyam közös szentgyónással és szentáldozással zárult.¹¹²

A mozgalomban rejlő további kibontakozás lehetősége azonban ezen a ponton el is akadt, a kormányzat ugyanis ezúttal is a maga kezében kívánta tudni a kezdeményező szerepet.¹¹³ Az 1939. március 20-án kelt kormányzati memorandum a KALOT eszközként való bevetésének szükségét fogalmazta meg a Volksbunddal szemben.¹¹⁴ Ennek érdekében a szervezet jelentős pénzbeli támogatásban részesült,¹¹⁵ ami a miniszterelnöki hiva-

Máriagyúd, Siklós, Mohács, Nagynyárad, Sátorhely, Somberek, Abaliget, Sásd, Vásárosdombó, Csikóstóttós, Bogdása, Sellye, Nagymányok, Iregszemcse, Miszla, Regöly, Simontornya, Dunaföldvár, Németkér, Paks, Harc, Hőgyész, Tevel. KALOT-egyesületek: Siklós, Villány, Olasz, Birján, Hásságy, Újpetre, Püspökszenterzsébet, Kátoly, Abaliget, Felsőmindszent, Bakóca, Bogdása, Sellye, Felsőszentmárton, Lakócsa, Döbrököz, Kocsola, Dunaföldvár, Harc, Mucsi, Tevel, Zomba. PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1940. A Sematizmusban nem szerepel Németbóly. Galambos-Göller plébános a *Katolikus Ifjúsági Egylet* megalakulásának 50. évfordulója alkalmából írt összefoglalójában ír arról, hogy az egylet 1938 végén bejelentette csatlakozását a KALOT-hoz. *Galambos-Göller F.: A Németbólyi Róm. Kat. i.m. 17.; Balogh Margit: A KALÁSZ mozgalom krónikája. Vigília 6. (1987) 433.; Balogh Margit: A KALOT története. Rubicon 2. (2016) 38.*

¹¹² *Galambos – Göller F.: A Németbólyi Róm. Kat. i.m. 20.*

¹¹³ Teleki nem fogadta el a Volksbund eredeti alapszabályát. A még a dualizmuskori egyesületalapítási elvek alapján tevékenységi köre kulturális keretek között maradhatott csupán. Célja ezzel az volt, hogy egy második kulturális szervezetté alakítsa azt. A KALOT stratégiai bevetésének gondolata Pataky és Pintér 1939. február 23-i megbeszélése során fogalmazódik meg. *Zsolt Vitári: Generative Sozialisation i.m.180–181.; Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. Bp. 1978. 52.; Gábor Gonda – Norbert Sannenberger Hg. Minderheitenpolitik im „unsichtbaren Entscheidungszentrum”. Der „Nachlass László Fritz” und die Deutschen in Ungarn 1934–1945. Stuttgart 2014. 217.; Fritz László (1889–1967) 1912 és 1932 között Kolozsvárott bíró. Az erdélyi Országos Magyar Párt szakértője. 1932-ben Budapestre költözött. 1932 és 1944 között az Igazságügyi Minisztérium, majd a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának szakelőadója.*

¹¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 28-130. csomó, 210. tétel, A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület és helyi szervezeti működési ügyei, 1940–1942.

¹¹⁵ 1939. március 10-én hármas találkozóra került sor Pintér, Pataky és Teleki Pál miniszterelnök között. A tanácskozás az MNNE és a Volksbund egyesülésének felve-

taltól való függőséget is jelentett egyben.¹¹⁶ 1939 októberében a kormány-nyal való újabb tárgyalások során a nemzetiségi titkárság felállításának javaslata mellett megalakításra került a KALOT *Burschenverein* [Ifjúsági Szervezet] egylete¹¹⁷ és a szervezet német nyelvű lapja a *Jungfront* [Ifjúsági Front] mellett a *Leuchtturm* [Világítótorony] húszoldalas előadási anyaga is megjelent a téli hónapokra,¹¹⁸ ez azonban önmagában kevés volt az áttöréshez. 1939. április 30-án a Volksbund Cikón megrendezett első hivatalos nagygyűlésének a Volksbund sajtója szerint 30.000, más források szerint 15-20.000 résztvevője volt. A többség a dél-dunántúli régió német falvai-ból érkezett.¹¹⁹ Az 1932-es csicsói búcsú 6000-es létszámával összevetve ez jelentős szám volt. A szövetség szerveztségének dinamikáját jelezte, hogy nem csak az alakuló gyűlések száma gyorsult fel, de azokon nem egyszer több száz fő is részt vett.¹²⁰ Palotabozsokon Perényi Pál plébános keserűen

tését elvetette. További javaslatként merült fel a Magyar Élet Pártja (MÉP) keretein belül egy német csoport létesítése, címében a keresztény jelzővel, továbbá megerősítésre került a KALOT bekapcsolása a Volksbund elleni küzdelembe. *Gonda, G. – Spannenberger, N.: Minderheitenpolitik i.m. 218.; Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Bp. 1998. 101-102. A KALOT évi 14.300, a KALÁSZ évi 6400 pengő támogatásban részesült. Vitári Zs.: Generative Sozialisation i.m. 199.*

¹¹⁶ *Norbert Spannenberger: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler. München, 2005. 210. A KALOT-ot a Nemzetpolitikai Szolgálat is támogatta, amelyet a miniszterelnöki hivatal V. osztálya hozott létre és irányított.*

¹¹⁷ *Balogh M.: A KALOT i.m. 102.*

¹¹⁸ Uo. 101–103.

¹¹⁹ *N. Spannenberger: Der Volksbund i.m. 181. Spannenberger Norbert utal arra, hogy a résztvevők számát gyakorlatilag lehetetlen pontosan meghatározni. A miniszterelnöki hivatal II. osztályának a megbízásából jelenlévő nyomozók közül volt, aki 25.000, egy másik 8.600 résztvevőről számolt be.*

¹²⁰ Az 1940-es jelentések alapján a Baranya vármegyei Volksbund alakuló gyűlések: Majs (800), Nagynyárád (700), Lánycsók (500), Kiskassa (100), Pécsdevecser (50), Németpalkonya (200), Máriakéménd (150), Mágocs (400), Nagyhajmás (380), Mekényes (450), Herczegszabar (100), Borjád (140), Herczegtöttös (140), Versend (200), Újpetre (120), Vokány (300), Hidas (400), Nagynyárád (120), Erdősmecske (250), Lovászhetény (200), Püspökmárok (180), Csikóstöttös (150), Tékes, 200), Gerényes (300), Ág (240), Bikal (220), Egyházaskozár (500), Hegyhátmárcz (250), Köblény (280), Szalatnak (400), Zsibrik (80), Ófalu (200), Tófü (400), Kisvaszar (250), Kaposszekcső (240), Püspöknádasd (600), Kátoly (120), Hidor (130), Hásságy (90), Lippó (200), Ivándárda (250), Virágos (180), Pócsa (300), Somberek (300), Szederkény (500), Palotabozsok (1000), Kisbudmér (250), Nagybudmér (250), Liptód (600), Kisnyárád (250), Udvar (70), Cselegörcsöny (250), Szűr (300), Himesháza (1500), Lapánca (60), Illocska (250), Beremend (300), Kisjakabfalva (250), Ivánbattyán (150), Baranyszentgyörgy (300), Ibafa (120), Horváthertelend (100), Csebény (200), Nagyárpád (140), Hird (80),

meg is jegyezte a plébániatörténetben, hogy a Volksbund 85%-os sikert ért el, az „*ifjúság német irányú megszervezésében pedig 100%-ot.*”¹²¹ A katolikus egyletek közül a Rózsafüzér Társulatnak az 1940-es sematizmus szerint még 120 fős tagsága volt,¹²² de „*a leányifjúságot beszervezte a Volksbund és a R.k. Olvasókört is kisajátította [...] a Kalot ifj. egyesület májusig működött szépen*”¹²³ – írta. A kiugró szervezetségi fok – 1000 fős alakuló gyűlés, 88 alapító taggal, ami meglehetősen magas szám¹²⁴ – a homogén, jórészt jómódú paraszti közösségben arra utal, hogy a szervezet ekkora nem csupán a gazdasági válság által erősen érintett rétegeket és a fiatalokat érte el. A mintázatok ugyanakkor ebben az értelemben különbözőek voltak. Ófalun, ahol a hegyek között nehéz volt a megélhetés, 200 fős hallgatóság gyűlt össze az alakuló összejöveten. A 21 alapító tag közül 5 volt 30 év alatti.¹²⁵ Németbólyon, ahol a társadalmi rétegzettség horizontálisan heterogén volt, a paraszti polgárosodás jegyeivel, korlátozottságukban is jól működő vallási egyletekkel, Faulstich 200 főt tudott a Volksbund alakuló gyűlésén mozgósítani, 30-an voltak az alapító tagok, közülük 12-en 30 év alatti.¹²⁶ Az eseményeknek mindezekkel együtt volt egy sajátos dinamikája, amire utalás Perényi plébános feljegyzése a vallási egyletek átszerveződéséről. 1940 áprilisában Schlitt Ádám a mágocsi Volksbund alapító gyűlésén, 400 fős hallgatóság előtt elhangzott beszéde pedig már a templomokat is a némettség szolgálatába állítandó kíváncságot megfogalmazásának a tükré volt.¹²⁷ A máriakéremendi esperesi kerületi hivatal püspöki karhoz eljuttatott beadványa, amely arról tudósít, hogy „*[n]émetajkú ifjúságunk, akiket eddig*

Pécsvárad (300), Németbóly (200), Jágónak (200), Oroszló (150), Pogány (100), Villány (1000) MNL BaVL IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 259/1940.; 293/1940.; 317/1940.; 326/1940.; 413/1940.; 535/1940.; 567/1940.; 584/1940.; 595/1940.; 599/1940.; 605/1940.; 609/1940.; 657/1940.; 59/1941. A Volksbund helyi csoportjainak megalakulása. 1940.

¹²¹ PEL III. Historia Domus, Palotabozsok, 1940.

¹²² PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1940.

¹²³ PEL III. Historia Domus, Palotabozsok, 1940.

¹²⁴ MNL BaVL IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai. 326/1940. A Volksbund helyi csoportjainak megalakulása. 1940. augusztus 12.; MNL BaVL IV. 434. a. doboz 11. Magyarországi Németek Szövetsége Palotabozsoki Csoportja.

¹²⁵ MNL BaML IV. 434.a. doboz 11. Magyarországi Németek Szövetsége Ófalui Csoportja.

¹²⁶ MNL BaML IV.434.a. doboz 10. Magyarországi Németek Szövetsége Németbólyi Csoportja. Spannenberger Norbert utal arra, hogy a „szegénység” és „gazdaság” más és más jelenthetett egy adott kistrégióban is. A fiatalok általános mobilizációjával kapcsolatban továbbá arra utal, hogy ez a megállapítás csak abban az értelemben helytálló, hogy a fiatal generáció gyorsabban megnyerhető volt a mozgalomnak, a Volksbund tagok átlagéletkora a jegyzőkönyvek alapján 34 és 38 év között mozgott. *N. Spannenberger: Der Volksbund i.m. 279.*

¹²⁷ *Zs. Vitári: Generative Sozialisation i.m. 187.*

a KALOT-ban tartottunk össze, most egyszerre valamennyien a Volksbund tagjai lesznek.¹²⁸ – a kialakult szituáció pontos rajza volt. Az adott helyzetre reagálva a KALOT-központ 1940 októberében összehívta az érintett egyházmegyék papságát, ahol arról döntöttek, hogy a meglévő vallásos egyletek tagságát a *Landesverband der katholischen Pfarrjugendvereine*-be [Országos Katolikus Egyházközségi Ifjúsági Egyesület] szervezik át.¹²⁹ A kezdeményezés további sorsa nem ismert, úgy ahogy a nemzetiségi titkárság gyakorlatba átültetett tevékenységéről is hiányosak a források.

Dlusztus József¹³⁰ fennmaradt visszaemlékezésében utóbbi összefüggésben arról ír, miszerint: „[e]gy alkalommal az osztályvezetőm magával vitt a miniszterelnökségre Pataki államtitkárhoz. Ő volt az illetékes a németajkú kisebbségek ügyében. Meghallgattam eszmecseréjüket, amely lényegében a helyes anyanyelvi használat egyes kérdéseit vetette felszínre. [...] A beszélgetés lényege [...] az volt, hogy a nemzetiségek fiataljai anyanyelvükön kapják meg a mozgalom által helyesnek ítélt eszmék terjesztését.”¹³¹ Dlusztus 1940 végén, mint a mozgalom pécsi egyházmegyei titkára került az egyesület nemzeti-ségi osztályára, majd 1942 tavaszán a püspöknádasdi KALOT vezetésére kapott megbízást.¹³² További feljegyzései a tanfolyamok magyar nyelvű népművelési programjairól, a záróünnepségeken a közigazgatási hivatalnokok rendszeres reprezentatív megjelenéséről, a helyi levante bevonásáról a szervezet igazgatása alá¹³³ azonban az államtól való fokozódó függés jelzései voltak, melyek gátolták a konstruktív hozzáállást a kérdéshez. A „minden

¹²⁸ PEL 2801/1940 A máriakémeti espereskerületi hivatal beadványa a püspöki karhoz. Himesháza, 1940. szeptember 24.; Balogh M.: A KALOT i.m. 102.

¹²⁹ Balogh M.: A KALOT i.m. 103.

¹³⁰ Dlusztus József (1914–2002) Németbólyban született földműves családban. „Az elemi iskola második osztályának elvégzése után 1922-ben kerültem Pécsre, a Székesegyházi Énekiskolába. [...] Az 1938-ban avattak doktorrá a Pécsi Erzsébet Tudománygyetemen Jogi Karán. [...] 1940. január 1-én léptem be Budapesten a KALOT munkatársai közé, mint a mozgalom pécs egyházmegyei titkára. [...] Mivel 1939 márciusától az EMSZO-ban tevékenykedtem, magáról a népmozgalomról ismeretem és kialakult állásfoglalásom volt. Egy évig dolgoztam a pécsi egyházmegyében mint szervező titkár. Ez alatt az egy év alatt sokat utaztam, megismerkedtem a magyar falvak életével, a falusi ifjúság szociális és kulturális igényeivel. [...] mindezek az objektív körülmények, szerzetesi gimnáziumi a korábban a pécsi Székesegyházi Énekiskolában történt neveltetésem, valamint a családi vallásos légkör, mind hozzájárultak ahhoz, hogy közvetlen ismeretség révén ajánlották nekem ezt a munkahelyet. Nemkülönböztetve a KALOT mozgalom vezetői, miután engem is kellő körültekintéssel leinformáltak, fogadtak legközvetlenebb munkatársaik közé.” – írta Dlusztus visszaemlékezésében a KALOT-hoz való csatlakozásáról.

¹³¹ Dlusztus József: A püspöknádasdi KALOT Népfőiskola története, 1942–1944. Kézirat, Pécs. 1979.

¹³² Uo.

¹³³ Uo.

lehető segítséget meg kell adni, [...] mert ez a pángermán agitáció egyik legnagyobb ellensége.¹³⁴ – baranyai közigazgatási jelentés ezt a szándékot jól tükrözte is. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a mozgalom a „pángermán agitáció” elleni küzdelem eszközévé vált.¹³⁵ A belügyminisztérium engedélyével 1942. január 25-én Bonyhádon újtára indított „Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez” jelszóval a *Hűséggel a Hazához* [Mit Treue zum Vaterland] szervezet¹³⁶ rákapcsolódása a KALOT mozgalomra a politikai rendőrség támogatása okán még ezt az eszközfunkcióját erősítette a szervezetnek.¹³⁷ Püspöknádasdon a KALOT első tanfolyamát 1942 őszén Bauer József bonyhádi plébános, a mozgalom egyik alapítója is ebben az értelemben nyitotta meg.¹³⁸ Noha a sematizmusok szerint az egyházmegyében KALOT és a KALÁSZ taglétszáma az 1940-es adatokkal összevetve emelkedett – 1943-ban a KALÁSZ 19 egyesületben 885, a KALOT 42 egyesületben 1761 taggal bírt,¹³⁹ miközben a Volksbund további szerveződése megtorpanást mutatott,¹⁴⁰ ami azt is jelentette, hogy a *Hűségmozgalom* agitációja sikeresnek bizonyult, a német falvakban korábban uralkodó nyugalom ekkorra a múlté volt. Az egykor szolidális közösségek harmóniája megbomlott, a megosztottság és az elidegenedett-ség lett uralkodóvá köreikben.

Összegzés

Mindezekből jól látszik, hogy a századforduló örökségével az 1920-as évektől az állami elvárások és az egyház önreflexiói által determinált, hagyományos német társulati élet a falvak munkaközpontú tradicionális társadalmi rendjében a vallás lokális kohéziós szerepét erősítette. A csoportidentitás dinamikájának ez nem kedvezett, a gazdasági válság hatásainak begyűrűzése a német a falvakba azonban olyan helyzetet teremtett, amely elindította az etnikai mobilizáció folyamatát. Ezzel a társulati élet addigi kontinuitása a modernizációs elemek megjelenésével együtt is törést szenvedett, amely probléma súlyát a katolikus egyházvezetés ekkor már maga is érezte. Rákapcsolódása az AC mozgalmára 1931-ben ennek a felismerésnek a jele volt, mely szervezőmunkához a pécsi egyházmegye elsőként csatlakozott

¹³⁴ Politikatörténeti Intézet Levéltára 651. fond 2/1941-7-9495.21.f. A Központi Nyilvántartó Parancsnokság 1941. március 1-től 31-ig. Baranya vármegye és Mohács város területéről beérkezett jelentésekről. *Balogh M.*: A KALOT i.m. 103.

¹³⁵ *Balogh M.*: A KALOT i.m. 104.

¹³⁶ A mozgalomról bővebben *Kolta László*: A bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom gyökerei. *Honismeret* 2. (1992) 81–90.; *Kolta László*: Perczel Béla és a bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom. *Szekszárd* 1992.; *Fehér István*: A bonyhádi Hűségmozgalom történetéhez. *Nemzetiségi Füzetek*, 4. (1983).

¹³⁷ *N. Spannenberger*: Der Volksbund i.m. 371–373.

¹³⁸ *Dlusztus J.*: A püspöknádasdi KALOT i.m.

¹³⁹ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1943.; *Balogh M.*: A KALOT i.m. 102–105.

¹⁴⁰ *N. Spannenberger*: Der Volksbund i.m. 376.

és amely lépésnek a német hívek magas számaránya különös jelentőséget is adott. A kibontakozás kedvező irányai ellenére az egyletek addigi működési beidegződései – a karitatív tevékenység meghaladottsága, a nemzetiségi kérdésben az egyöntetűség elvének hangsúlya – a társulati élet elmentmondásosságait azonban tovább mélyítették. Az AC korlátozottságán túlmutató KALOT és KALÁSZ mozgalom 1941-re a politika hálójában megrekedve is egy erejét veszített kísérletté vált. A végpont a kisebbségi kényszerhelyzet generálta szituációban a vallás addigi differenciáló szerepének, a német mozgalom egyházhoz fűződő addigi bizalmi viszonyának megrendülése, a közösségek egységének megbomlása volt.